

Plikten under lupp!

En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling.

National Library
of Sweden

Plikten under lupp!

En studie av pliktlagstiftningens roll, utformning och relevans i förhållande till medielandskapets utveckling.

Dnr: 1.1.5-2017-112

Författare: Göran Konstenius

1.	Plikten under lupp! – en sammanfattning	4
2.	Pliktlagstiftningens syfte	5
3.	Uppdraget att genomföra en studie om insamlingsmetoder	6
3.1.	Uppdraget enligt KB:s regleringsbrev för 2017	6
3.2.	Studiens avgränsning	6
3.3.	Studiens genomförande	7
4.	Mediernas utveckling.....	8
4.1.	Inledande sammanfattning	8
4.2.	Medielandskapets upplösning och ombildning	9
4.2.1.	Mediernas konvergens.....	9
4.2.2.	Avgränsade publikationer blir till komplexa strukturer	9
4.2.3.	Demokratiseringen av medieproduktion och publicering	9
4.2.4.	Medieföretag etablerar sig på sociala medieplattformar	10
4.2.5.	Otydliga gränser mellan privat och offentligt	10
4.2.6.	Ett mobilt, länkat och interaktivt medielandskap	11
4.2.7.	Internationalisering och en differentierad mediekonsumtion.....	11
4.2.8.	Från ägande till licensierad tillgång	12
4.2.9.	Virtuell verklighet och förstärkt verklighet	13
5.	Pliktlagstiftningens historik och utformning	14
5.1.	Pliktlagstiftningens historik.....	14
5.2.	Pliktbibliotekens skilda uppgifter och ansvar	14
5.3.	Pliktlagarna – principer och utformning	15
6.	KB:s webbinsamling – e-plikt, robotsvep och riktad insamling	17
6.1.	E- plikt – digitala leveranser	17
6.2.	Robotsvep.....	18
6.3.	Riktad insamling	18
6.4.	Tekniska aspekter på robotteknik och andra verktyg för webbinsamling	19
7.	Förordningar som reglerar tillhandahållandet.....	20
7.1.	Inledande sammanfattning.....	20
7.2.	Tillhandahållande av pliktexemplar av dokument	20
7.3.	Tillhandahållande av e-plikt	21
7.4.	Tillhandahållande av material insamlat med robotsvep	21
8.	Likheter och skillnader i nordisk pliktlagstiftning	22
9.	Plikten och medieutvecklingen – vad är problemet?	24
9.1.	Inledande sammanfattning.....	24
9.2.	Problem gällande lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument.....	25
9.2.1.	Radio, tv och film har hamnat utanför pliktlagstiftningen	25
9.2.2.	Svårigheter att fastställa vad som är allmänt spritt.....	26
9.2.3.	Kravet på sju pliktexemplar skapar problem vid små upplagor.....	27
9.2.4.	Problem med utlandstryck och utlandspressningar av svenskt material.....	27
9.2.5.	Pliktexemplar av radio och tv håller en låg teknisk kvalitet	28
9.3.	Problem gällande lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)....	30
9.3.1.	Den subsidiära principen försvårar uppbyggnaden av ett digitalt bibliotek.....	30
9.3.2.	Viktiga publicister och publikationer faller utanför e-plikten	30
9.3.3.	E-plikten fångar inte e-utgivningens och webbens karaktär.....	31
9.3.4.	E-plikten fångar inte det länkade och internationella medielandskapet	32

9.3.5.	Betydande publicisters utgivning i sociala medier samlas inte in	32
9.3.6.	Problem angående insamling av myndighetspublikationer	32
9.3.7.	Direktsänd media över nätverk är undantagen e-plikt	33
10.	Problem vid tillhandahållande	34
10.1.	Inledande sammanfattning	34
10.2.	KB:s digitala samlingar är inlåsta	34
10.3.	EU:s dataskyddsförordning ersätter PUL	35
11.	Vad säger pliktbiblioteken?.....	36
11.1.	Inledande sammanfattning	36
11.2.	E-plikt och KB:s digitala arkiv är viktigt för forskningen	36
11.3.	Plikten ger tillgång till material som är svårt att förvärva.....	37
11.4.	Gallring av visst pliktmaterial är omfattande	37
11.5.	En ökning av utlandstrycket försvårar insamlingen.....	37
11.6.	Rekviritionsrätt som ersättning för plikt vid mindre upplagor	38
11.7.	Ett nationellt depåbibliotek och en centraliserad plikthantering.....	38
12.	Insamling och tillgängliggörande av film.....	40
12.1.	En modell för insamling och tillgängliggörande av film	40
13.	Sammanfattande slutsatser	41
13.1.	Pliktlagstiftningen behöver revideras	41
13.2.	E-plikten måste kompletteras med nya insamlingsmetoder.....	42
13.3.	En ny modell för insamling av e-material.....	42
13.4.	Behov av interimistiska åtgärder	43
13.5.	Pliktlagstiftningens syfte och KB:s roll behöver uppdateras.....	43
14.	Avtalsbaserad insamling	45
15.	Konsekvenser av en föräldrad lagstiftning	46
16.	KB:s förslag	48
16.1.	Brådskande behov av uppdatering av befintlig pliktlagstiftning.....	48
16.1.1.	Behov av lagstöd för KB:s robotsvep	48
16.1.2.	Förordning om tillgängliggörande av material insamlat med robotsvep behöver uppdateras.....	48
16.1.3.	Behov av klargörande kring tillhandahållande av e-pliktmaterial	48
16.1.4.	Behov av uppdatering av lagstiftningen för radio, tv och film.....	49
16.1.5.	Behov av lagstöd för användning av tekniker som OCR och tal till text.....	49
16.1.6.	Definitionen av myndighetspublikation behöver ändras.....	50
16.1.7.	Kommersiella svenska mellanhänder som anlitar utländska tryckerier ska omfattas av pliktlagen.....	50
16.1.8.	Svenska fonogram och interaktiva medier ska lämnas av utgivaren även om materialet pressats utomlands	50
16.2.	Behov av utveckling av pliktlagstiftningen utifrån ett föränderligt medielandskap	51
16.2.1.	Behov av kompletterande insamlingsmetoder för e-publikationer	51
16.2.2.	Politiska partiets e-publicering ska omfattas av e-plikt	52
16.2.3.	Behov av en formatoberoende insamling	52
16.2.4.	Tillgången till KB:s digitala pliktexemplar måste förbättras.....	52
16.2.5.	KB ska ha rätt att samla in digitala förlagor till tryckt material	52
16.2.6.	Direktsänd media över nätverk ska omfattas av e-plikt	53
16.2.7.	Metadata ska ingå i pliktleveranserna	53
16.2.8.	Undertexter och text-tv ska ingå i pliktleveranser av tv-material	53

16.3.	Förslag på utredningar gällande organisation och utformning av pliktinsamlingen	53
16.3.1.	Dagens pliktbibliotekssystem behöver utredas	53
16.3.2.	En ny modell för pliktleverans av film	54
16.3.3.	KB:s ansvar för att samla, tillgängliggöra och bevara det audiovisuella kulturarvet behöver fastställas	55
17.	Bilaga 1 - Principer för dagens pliktlagstiftning	56
17.1.	Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument	56
17.1.1.	Fullständighetsprincipen	56
17.1.2.	Dokumentbegreppet	56
17.1.3.	Vad som omfattas	56
17.1.4.	Vem som ska leverera	57
17.2.	Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)	57
17.2.1.	Bakgrund	57
17.2.2.	Begreppet elektroniskt material	57
17.2.3.	E-plikten är subsidiär i relation till lag om pliktexemplar av dokument	58
17.2.4.	Vad som omfattas	58
17.2.5.	Vem som ska leverera	60
17.2.6.	Hur e-pliktinsamlat material ska levereras	60
18.	Bilaga 2 - Nordisk utblick	61
18.1.	Norge	61
18.1.1.	Pliktinsamlingens omfattning	61
18.1.2.	Insamling av tryck	61
18.1.3.	Insamling av nätutgivet material	61
18.1.4.	Insamling av audiovisuellt material	61
18.1.5.	Tillhandahållande	62
18.2.	Finland	62
18.2.1.	Pliktlagstiftningens omfattning	62
18.2.2.	Insamling av tryck	62
18.2.3.	Insamling av nätutgivet material	62
18.2.4.	Insamling av audiovisuellt material	63
18.2.5.	Tillhandahållande	63
18.3.	Danmark	63
18.3.1.	Pliktlagstiftningens omfattning	63
18.3.2.	Insamling av tryck	63
18.3.3.	Insamling av nätutgivet material	63
18.3.4.	Insamling av audiovisuellt material	64
18.3.5.	Tillhandahållande	64
19.	Bilaga 3 - Redovisning av grupper som studien träffat	65
19.1.	Kungliga bibliotekets insynsråd	65
19.2.	Kungliga bibliotekets forskarråd	65
19.3.	Biblioteksstyrelsen – Lunds universitetsbibliotek	67
19.4.	Gruppen för pliktrelaterad och strategisk insamling	68
19.5.	Arbetsgruppen för pliktleveransfrågor	69
19.6.	Nationell biblioteksstrategi	70
20.	Bilaga 4 – Källförteckning	71

1. Plikten under lupp! – en sammanfattning

Pliktexemplarslagstiftningen måste revideras

Dagens pliktexemplarslagstiftning¹ har stora brister och behöver revideras. Bristerna grundar sig dels i de principiella skillnader som föreligger mellan lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument och lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt), dels i att lagstiftningen i sin helhet ligger i otakt med medieutvecklingen. Resultatet har blivit en ologisk och haltande samlingsuppbyggnad, där allt fler publikationstyper inte kan samlas in, och där det elektroniska materialet endast kan nås från KB:s lokaler. En utgångspunkt för en revidering av pliktlagstiftningen måste vara att principerna för vad som ska samlas in är format- och medieoberoende, och att samhällets tillgång till pliktinsamlat material radikalt förbättras. Regeringen har tidigare aviserat att man avser att sammanföra dagens två lagstiftningar till en², liksom att återkomma i frågan om tillgängliggörande av det e-pliktsinsamlade materialet.³ Det är nu hög tid att detta sker.

Behov av kompletterande insamlingsmetoder för e-publikationer

E-plikten utgår från ett urval där insamlingen begränsas i flera led. Lagen avser ett begränsat antal utgivare, och därtill en begränsad del av deras utgivning. E-plikten är också subsidiär i förhållande till den äldre lagstiftningen. Sammantaget är det mycket lite av det elektroniskt publicerade materialet som idag kan samlas in med lagstöd. För att KB på ett rimligt sätt ska kunna samla in och tillgängliggöra e-publikationer, av vikt för att förstå vår samtid, krävs en pliktlagstiftning som innefattar kompletterande insamlingsmetoder.

Behov av interimistiska åtgärder

I väntan på en revidering av dagens pliktlagstiftning tydliggör studien områden där interimistiska åtgärder omgående krävs för att säkra den insamling som KB redan idag förväntas genomföra. Detta handlar till exempel om att uppdatera pliktlagstiftningen så att KB med lagstöd kan samla in radio, tv och digitalt biografvisad film.

¹ Alla som framställer tryckt material och audiovisuella medier som ska spridas i Sverige är skyldiga att leverera pliktexemplar. Ett pliktexemplar är alltså ett exemplar av en trycksak eller ett annat verk. Sedan 1 juli 2012 finns också en lag om pliktleverans av elektroniskt material, den så kallade e-plikten.

² Prop. 2011/12:121 s. 16

³ Ibid, s. 12

2. Pliktlagstiftningens syfte

Pliktlagstiftningen har i modern tid präglats av ett brett syfte som omfattar såväl forskningens som det övriga samhällets intressen. Pliktlagstiftningens syfte behandlas utförligt i pliktleveransutredningens slutbetänkande från 1992, vilket ligger till grund för lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument.⁴ Utöver pliktexemplarens betydelse för forskningen framhålls medborgarens rätt till information och kunskap, vilket är en förutsättning för en fungerande demokrati. Genom pliktexemplarslagens utformning, som innefattar en djup och bred insamling av skilda medietyper, får samhället tillgång till ett material som det annars skulle vara svårt att samla in.⁵ I slutbetänkandet framhålls också att kulturarvet behöver tillhandahållas och göras tillgängligt, och att ett bevarande utan praktisk möjlighet att tillhandahålla är meningslöst.⁶

Vikten av att bevara elektroniskt material för forskning och för att bevara kulturarvet angavs också som skäl när lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material, också benämnd som e-plikten, infördes.⁷

Pliktleveransernas syfte stämmer också väl överens med bibliotekslagens portalparagraf om att det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning.⁸

⁴ SOU 1992:92 s. 86-87

⁵ Detta kan till exempel gälla insamling av icke-kommersiellt material som produktkataloger, användarinstruktioner etc.

⁶ SOU 1992:92 s. 87

⁷ Prop. 2011/12:121 s. 13

⁸ Bibliotekslag (2013:801), 2 §

3. Uppdraget att genomföra en studie om insamlingsmetoder

3.1. Uppdraget enligt KB:s regleringsbrev för 2017

KB har i regleringsbrevet för 2017 mottagit följande uppdrag⁹.

Studie om insamlingsmetoder

Kungl. biblioteket ska genomföra en studie som övergripande belyser dagens publicerings- och medielandskap med fokus på pliktbibliotekens möjligheter att samla in och tillgängliggöra relevanta publikationer. Myndigheten ska i studien belysa pliktlagstiftningens roll och utformning och eventuella behov av andra insamlingsmetoder. När det gäller insamling och tillgängliggörande av film ska studien genomföras i samråd med Stiftelsen Svenska Filminstitutet.

Kungl. biblioteket ska överlämna studien till Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet med kopia till Kulturdepartementet) senast den 30 september 2017.

3.2. Studiens avgränsning

Föreliggande studie fokuserar på att beskriva de problem och utmaningar som KB och övriga pliktbibliotek ser idag, och som är relaterade till mediernas utveckling och till pliktlagstiftningens nuvarande utformning. Redovisningen har karaktären av en utförlig nulägesbeskrivning. Studien lämnar förslag på kort och på längre sikt, samt identifierar områden som kräver särskild utredning. Studien innefattar också en internationell utblick med fokus på pliktlagstiftningens utformning i Norge, Finland och Danmark.

Studien behandlar inte pliktbibliotekens samlingsuppbyggnad som sker utanför pliktinsamlingen. Frågor gällande pliktbibliotekens organisation och samverkan belyses endast översiktligt. Detta är dock områden som vidare kan komma att behandlas inom ramen för KB:s uppdrag att analysera

⁹ <http://www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev/?RBID=17964> , hämtad 2017-09-19

forskningsbibliotekens utveckling, samt inom uppdraget att ta fram en nationell biblioteksstrategi.

Uppdraget att i samråd med Stiftelsen Svenska Filminstitutet (Filminstitutet) klargöra förutsättningarna för insamling och tillhandahållande av film fokuserar på den biografvisade filmen. Detta då det är den digitalt biografvisade filmen som kommit att falla utanför dagens pliktlagstiftning.

3.3. Studiens genomförande

Studien har tagits fram inom KB:s avdelning för ledningsstöd som leds av biträdande riksbibliotekarie Lars Ilshammar. Verksamhetsutredare Göran Konstenius har ansvarat för studiens genomförande. Arbetet har utförts i nära samarbete med Boel Larsson, programansvarig för pliktfrågor, samt med stöd av Miriam Nauri och Eva-Lis Green, avdelningschefer för KB:s pliktinsamlade avdelningar. I övrigt har studien stämts av med juridisk, teknisk och annan relevant expertis inom KB.

Synpunkter från pliktbiblioteken har inhämtats via enkät och möten, och stämts av med pliktbibliotekens chefer. Den del av studien som gjorts i samråd med Filminstitutet har utförts i en styr- och en arbetsgrupp¹⁰, och stämts av med Filminstitutets ledning.

En redovisning av övriga grupper som studien träffat återfinns i bilaga 3.

Som en del i omvärldsbevakningen har studiens arbetsgrupp besökt nationalbibliotek och andra pliktinsamlade institutioner i Finland, Danmark, Norge och Nederländerna. Särskilt viktigt för utredningen har varit att ta del av Medieutredningens slutbetänkande¹¹, e-pliktsutredningen¹² liksom proposition om e-plikt¹³. I de fall studien refererar till dessa och andra källor redovisas detta i fotnoter. Studien avslutas med en källförteckning.

¹⁰ Styrgruppen har utgjorts av Mathias Rosengren, Chef för filmavdelningen, Svenska Filminstitutet, Nina Heljeback, chef för enheten för film, musik och spel, KB och Göran Konstenius, verksamhetsutredare, KB. Arbetsgruppen har utgjorts av Lars Karlsson, digitaliseringsansvarig, Svenska Filminstitutet och Zoran Savicic, handläggare digitala samlingar, KB.

¹¹ SOU 2016:80

¹² Ds 2009:61

¹³ Prop. 2011/12:121

4. Mediernas utveckling

4.1. Inledande sammanfattning

Upplösning och konvergens

Mediernas utveckling präglas av upplösning och konvergens. Det medielandskap som tidigare varit avgränsat och tydligt är idag diffust och svårångat. Gamla begreppsapparater, skapade i en tid med tydligt avgränsade medietyper och väldefinierade aktörer, fungerar dåligt i den digitala domänen. Den elektroniska publiceringens komplexa och föränderliga strukturer står i stark kontrast till den fysiska publiceringen, som per definition baseras på avgränsade dokument och där själva publiceringen markerar en slutpunkt.

Marknadsdominansens sönderfall

Att urskilja vad som är privat eller inte, eller vad som är professionellt utgivet blir allt svårare då traditionella medieaktörer publicerar sig på medieplattformar som domineras av icke yrkesmässiga eller annars etablerade publicister. Möjligheten för allt fler att producera och sprida budskap medför nya möjligheter för medborgarna och för samhället, men har samtidigt på allvar utmanat de traditionella medieföretagen.

Begreppet publicera blir allt otydligare

Begreppet publicera, i betydelsen att tillgängliggöra för en allmänhet, blir allt mer problematiskt. Mycket som publiceras digitalt via nätverk kan rent teoretiskt nås av vem som helst, men samtidigt vara avsett för en privat eller begränsad krets.

Allt svårare att fastställa vad som är nationellt

Utvecklingen mot ett i allt högre grad länkat och globalt medielandskap har medfört att det blir allt svårare att fastställa vad som utgör det nationella mediematerialet.

I det följande ges exempel på hur digitaliseringen förändrat medierna och medielandskapet.

4.2. Medielandskapets upplösning och ombildning

4.2.1. Mediernas konvergens

Webben är multimedial och har i grunden förändrat hur publicister arbetar. Vid e-publicering är det möjligt att blanda text, ljud, bild och video på ett sätt som är omöjligt i den fysiska världen. Denna möjlighet utnyttjas bland annat av medieaktörer som i sin fysiska utgivning varit begränsade till en enskild medieform. Tydliga exempel utgörs av dagspressens ökade e-publicering av ljud och video, liksom radio- och tv-bolagens e-publicering av text och bild.¹⁴

4.2.2. Avgränsade publikationer blir till komplexa strukturer

Många utgivare publicerar e-medier både som komplement till den fysiska utgivningen och som ersättning för denna. En e-publikation kan innehållsmässigt och till sin struktur motsvara en fysisk utgivning. Innehållet i en fysisk tidning kan till exempel parallellt publiceras på webben som en pdf¹⁵.

I allt högre grad väljer dock publicister att frigöra sig från den statiska publikationsformen och i stället skapa en sammanlänkad väv av text, bild, ljud och video. Detta sätt att publicera ökar möjligheten att skraddarsy informationen och gör den lättare att uppdatera.

4.2.3. Demokratiseringen av medieproduktion och publicering

Idag kan flertalet medborgare, med relativt små investeringar, skapa medieproduktioner. Detta har fått till följd att antalet publikationer ökat. Detta gäller såväl i den digitala som i den fysiska domänen. Den som önskar ge ut en bok eller publicera musik och film är inte längre beroende av de etablerade förlagen eller andra traditionella medieaktörer.

Att nya, och i vissa delar mer demokratiska publiceringsstrukturer, vuxit fram har påverkat de traditionella medieföretagens ställning. Inte minst utvecklingen av sociala medier har haft stor betydelse för informationsmonopolets gradvisa sönderfall. Medieutredningen menar att ett av de mest kända resultaten för mediebranschen har varit den förlorade marknadsdominansen.¹⁶

¹⁴ SOU 2016:58, Del 1 s.181

¹⁵ Portable Document Format (pdf), är ett digitalt dokumentformat. Dokumentet visas på skärm i samma form som det har som utskrivet.

¹⁶ SOU 2016:80, Bilaga 3, s. 480

4.2.4. Medieföretag etablerar sig på sociala medieplattformar

Såväl medborgarnas som medieföretagens närvaro i sociala medier ökar. Medieutredningen visar att när användarna flyttar till sociala medier, följer de traditionella medieföretagen efter.¹⁷ Stora aktörer som Facebook samarbetar aktivt med de innehållsproducerande medieproducenterna med syftet att öka deras publicering på plattformen.

Medieutredningen menar att en viktig drivkraft i denna utveckling är att inget traditionellt medieföretag är i närheten av de sociala plattformarnas räckvidd.¹⁸ Därför har de sociala medieplattformarna på kort tid blivit närmast outhärliga för medieföretagen när det gäller att effektivt nå ut med sin publicering.¹⁹

4.2.5. Otydliga gränser mellan privat och offentligt

I takt med att allt fler medborgare publicerar sig uppstår en otydlighet i vad som är privat och vad som är publicerat, i betydelsen riktat mot en bredare allmänhet i traditionell mening. Problematiken blir särskilt tydlig i sociala medier. Användarna av sociala medieplattformar erbjuds ofta en möjlighet att påverka tillgängligheten till sin publicering. Den som till exempel publicerar sig på Twitter kan välja att låta inläggen vara offentliga (kontots standardinställning) eller att skydda dem. För konton med skyddade inlägg måste de läsare som ska kunna ta del av dessa godkännas manuellt. Offentliga inlägg är synliga för alla.

Facebook erbjuder tre alternativa sekretessinställningar för den som startar en Facebook-grupp. Gruppen kan göras *offentlig*, *sluten* eller *hemlig*.²⁰ En sluten eller hemlig grupp kan ha ett stort antal medlemmar, men det är tveksamt om gruppen kan anses vara riktad mot en allmänhet. Man får anta att den som skapar, eller väljer att ingå i, en sluten eller hemlig grupp inte har för avsikt att nå ut utanför gruppen. Samtidigt kan självfallet aktiviteter i en sluten eller hemlig grupp ha stor betydelse för hur allmänhetens uppfattning i en viss fråga

¹⁷ SOU 2016:80 s. 125-128

¹⁸ Ibid, s. 127

¹⁹ Ibid, s. 130

²⁰ I en *offentlig* grupp kan alla gå med och även de utanför gruppen kan se alla inlägg och vem som lagt in vad. I en *sluten* grupp kan alla gå med, men man behöver be om att få gå med, eller bjudas in av en som redan är medlem i gruppen. I en sluten grupp kan endast medlemmarna se inläggen. I en *hemlig* grupp kan alla gå med, men de måste läggas till eller bjudas in av någon som redan är medlem. I en hemlig grupp kan endast medlemmarna se inläggen, och ingen utanför gruppen kan heller se vilka som är medlemmar.

kan komma att utvecklas. Till exempel kan en hemlig grupp som skapats med ett politiskt syfte, och som har uppnått ett stort medlemsantal, påverka gruppmedlemmarna i en viss politisk fråga.

4.2.6. Ett mobilt, länkat och interaktivt medielandskap

I utredningen Integritet och straffskydd görs en genomgång av sociala mediers utveckling och grundläggande funktion ur ett användarperspektiv. Tidigare var sociala medier anpassade för stationära eller bärbara datorer genom uppkoppling via webben. I ökande grad kan sociala medier användas i mobiltelefoner eller i andra smarta enheter.²¹ Det mobila, länkade och interaktiva medielandskapet är i allt högre utsträckning en del av mångas vardag, där allt fler ständigt är uppkopplade.

Utvecklingen av sociala medier är en pådrivande faktor. Både privata och yrkesmässiga publicister möts genom webbpubliceringens möjlighet att interagera. Ofta är länkning till andra webbplatser, eller till annan extern information, en del i interaktionen och något som gör dagens publicering allt mer komplex. I medieutredningens slutbetänkande beskrivs hur medborgarna på detta sätt gått från att vara passiva mottagare till att i många fall själva utgöra medier.²²

4.2.7. Internationalisering och en differentierad mediekonsumtion

Utvecklingen av internet har medfört att gränserna mellan det nationella och det internationella medieutbudet blivit allt otydligare. Idag är det till exempel lika lätt att ta del av utländsk nyhetsrapportering som inhemsk. Till det kan läggas utvecklingen av internet och sociala mediers plattformar, där hela världen bidrar med innehåll.

Sammanlänkning, internationalisering och allt större informationsmängder har också lett till en ökad diversifiering av mediekonsumtionen. Idag är det möjligt, till exempel för den som är intresserad av politik och samhälle, att hitta kvalificerad information när den vill och via de plattformar som föredras. Samtidigt har det blivit enklare för dem som inte är intresserade av politik att helt undvika nyhetsmedier och nyhetsjournalistik.²³ Detta har gett upphov till en debatt om så kallade filterbubblor. I Medieutredningen definieras en filterbubbla som något som uppstår när användaren formar sitt

²¹ SOU 2016:7 s. 110-112

²² SOU 2016:80 s. 47

²³ SOU 2016:58 Del 1, s. 190-191

informationsflöde så att andra politiska perspektiv, fakta eller nyheter som motsäger ett visst personligt ställningstagande till slut helt utestängs.²⁴

Den information som vi möter på nätet påverkas också av de stora internetaktörernas algoritmer. En viktig del i internationaliseringen är att internet har kommit att domineras av ett fåtal stora internationella företag, som Google och Facebook. Medieutredningen beskriver Google och Facebooks affärsmodell som ett slags indirekt transaktionsmodell, där användarna inte behöver betala för innehållet. I stället ger användarna, genom att använda tjänsterna, information om sig själva, sina kontakter och sina liv, vilken företagen sedan kan använda på olika sätt. Det kan ske genom att företagen utformar algoritmer som påverkar vilken information som kommer att presenteras för användaren.²⁵ De nyheter som vi möts av på webben kan till exempel påverkas av vilka som ingår i våra kontaktlistor på sociala nätverk och vad kontakterna delar och gillar, samt vilka nyhetsplatser, bloggar och forum vi besöker.

4.2.8. Från ägande till licensierad tillgång

Användningen av nätbaserade prenumerationstjänster för nyheter, ljudböcker, musik och film ökar. Ökningen speglar en utveckling där mediekonsumenten successivt går från att förvärva fysiska publikationer, eller digitala filer, till att i allt större utsträckning betala för tillgång till ett innehåll. För medieföretagen innebär utvecklingen att försäljningen av fysiska objekt och digitala filer minskar. För den enskilda konsumenten medför utvecklingen en enkel access till stora informationsmängder, men samtidigt en tillgång där innehållet varierar över tid. Visst material tillkommer och annat plockas bort. Vad som är tillgängligt i en tjänst vid en viss given tidpunkt styrs av medietjänstens ägare.

I sociala medier länkas ofta till publikationer som endast är åtkomliga för de som betalar för åtkomst till innehållet, till exempel genom tidnings- eller musiktjänster.

²⁴ SOU 2016:80 s. 205

²⁵ Ibid, s. 206

4.2.9. Virtuellt verklighet och förstärkt verklighet

Virtuell verklighet (VR) liksom förstärkt verklighet (augmented reality, AR) är två tekniker som är under stark utveckling men som ännu inte fått fullt genomslag.

VR är en datateknik som simulerar en miljö och som samtidigt simulerar användarens fysiska närvaro i miljön, vilket sammantaget ger användaren en upplevelse av att kunna röra sig i den simulerade miljön. För att uppleva VR krävs särskilda VR-glasögon. VR-teknik används för spel, men också för att skapa simulerade utbildningsmiljöer.

Förstärkt verklighet (augmented reality, AR) är en direkt eller indirekt betraktelse av den fysiska omgivningen, vars element förstärks eller kompletteras med datorgenererade sinnesintryck som ljud, video, grafik eller GPS-data. Förstärkt verklighet kan upplevas genom till exempel mobiltelefoner eller särskilda anpassade glasögon eller kontaktlinser. Exempel på spel som utgår från denna teknik och som är anpassad för mobiltelefoner är bland annat Pokémon Go och Ingress²⁶.

Det är svårt att veta vart ovanstående medieutveckling kommer att ta vägen, men idag krävs ett samspel mellan hårdvara, till exempel i form av särskilda glasögon, och mjukvara, det vill säga de algoritmer som ligger till grund för interaktionen mellan användare och teknik.

²⁶ <https://www.ingress.com>, hämtad 2017-09-20

5. Pliktlagstiftningens historik och utformning

5.1. Pliktlagstiftningens historik

År 1661 utfärdades en kansliordning som bland annat stadgade att alla boktryckare i riket skulle skicka två exemplar av varje skrift de tryckt till Kungl. Maj:ts kansli, innan de fick sprida den. Vid denna tid utgjorde lagstiftningen i första hand ett censurinstrument för Kungl. Maj:t.

År 1707 utsträcktes ordern till att omfatta sex arkivexemplar som skulle skickas till Riksarkivet, som i sin tur distribuerade vidare materialet till KB och universiteten i Uppsala, Lund, Åbo och Dorpat (Tartu). Det var också då som KB blev ett offentligt bibliotek.

År 1766 utfärdades den första tryckfrihetsförordningen där det bland annat stadgas att tryckerierna ska avlämna tryckta skrifter till vissa offentliga bibliotek. Då infördes också offentlighetsprincipen och censuren avvecklades.

I takt med mediernas utveckling har pliktlagstiftningen successivt utvecklats till att täcka allt fler medieformer. År 1978 tillkom audiovisuellt material och sedan 1994 omfattas också dokument för elektronisk återgivning som lagrar text, ljud eller bild på fysiska bärare. Sedan 1 juli 2012 finns en lag om pliktleverans av distansöverfört elektroniskt material, den så kallade e-plikten. E-plikten syftar till att samla in och bevara delar av internetpubliceringen.

5.2. Pliktbibliotekens skilda uppgifter och ansvar

Pliktbiblioteken utgörs av KB och universitetsbiblioteken i Lund, Stockholm, Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå. KB:s uppdrag som nationalbibliotek skiljer sig från övriga pliktbiblioteks uppdrag. KB är det enda bibliotek som samlar in och bevarar alla medieformer som pliktlagstiftningen föreskriver.

Pliktbibliotekens ansvar för insamling och bevarande är fördelat enligt följande:

- Pliktexemplar av tryckt liksom kombinerat material²⁷ lämnas till samtliga pliktbibliotek.
- Dagstidningar lämnas till KB och till Lunds universitetsbibliotek.
- E-plikten liksom pliktleveranser av audiovisuella dokument lämnas endast in till KB.

KB och Lunds universitetsbibliotek har ansvar för att bevara pliktexemplaren för framtiden. KB innehar nationalexemplaret och Lunds universitetsbibliotek ansvarar för det så kallade nationella reservexemplaret. Reservexemplaret i Lund får inte gallras, men kan lånas ut inom lärosätet och kan fjärrlånas av externa bibliotek och institutioner. Övriga pliktbibliotek har ingen skyldighet att bevara pliktexemplar, och kan gallra samlingarna utifrån lärosätets behov.

5.3. Pliktlagarna – principer och utformning

Insamling av pliktexemplar sker utifrån två lagstiftningar:

- Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument
- Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)

Den äldre lagstiftningen utgår från en fullständighetsprincip

Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument reglerar insamlingen av fysiskt utgivna medier och utgår från en fullständighetsprincip.

Fullständighetsprincipen innebär att i princip allt tryckt och audiovisuellt material som är allmänt spritt och som rör svenska förhållanden omfattas av leveransplikt. Tanken med fullständighetsprincipen är att urvalet noga skall definieras i lagstiftningen för att så få gallrings- och urvalsbedömningar som möjligt skall överlätas på myndigheter eller enskilda tjänstemän.²⁸

E-plikten bygger på ett urval

Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikten) är av praktiska, ekonomiska och juridiska skäl betydligt mer avgränsad och bygger

²⁷ Med kombinerat material förstås material, som innehåller dels en eller flera skrifter, dels ett eller flera dokument som utgörs av film, videogram, fonogram eller dokument för elektronisk återgivning

²⁸ SOU 2004:53 s. 35

på ett väl definierat urval. E-plikten träffar endast publicister med automatiskt grundlagsskydd, yrkesmässiga publicister samt myndigheter. E-plikten är också begränsad till insamling av så kallat elektroniskt material.

E-plikten täcker inte webbplatser och interaktiva medier

Begreppet elektroniskt material definieras i e-pliktstiftningen som [...] ”en avgränsad enhet av en elektronisk upptagning med text, ljud eller bild som har ett på förhand bestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning”.²⁹ E-plikten täcker därför inte hela webbplatser med dess funktionaliteter liksom annat interaktivt material.

E-plikten täcker endast innehållsligt unika publikationer

E-plikten är subsidiär i förhållande till den äldre lagstiftningen, vilket innebär att endast unik information utan motsvarighet i fysisk form omfattas av e-plikt. Om en fysisk bok samlats in, omfattas inte den nätdistribuerade e-boken av e-plikten.

KB:s robotsvep är av vikt för att förstå vår samtid och för framtida forskning

I e-pliktsutredningen konstaterades att mycket av det elektroniskt publicerade materialet som faller utanför e-pliktstiftningen är av vikt för att förstå vår samtid och för framtida forskning. Av det skälet sågs KB:s robotsvep av webbmaterial, som genomförts 1-2 gånger per år sedan 1997, som ett viktigt komplement till e-plikten. KB:s robotsvep saknar dock stöd i en pliktstiftning, medan tillhandahållandet av det insamlade materialet är reglerat i en särskild förordning³⁰.

I bilaga 1 redogörs närmare för utformningen av de bägge pliktstiftningarna och för de överväganden som ligger till grund för lagarnas utformning.

²⁹ Prop. 2011/12:121, s. 5

³⁰ Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt

6. **KB:s webbinsamling – e-plikt, robotsvep och riktad insamling**

KB använder följande insamlingsmetoder för insamling av webbmaterial:

- Digitala leveranser (e-plikt)
- Robotsvep
- Riktad insamling

I det följande redovisas kort för vad som samlas in med respektive metod, liksom hur de skilda insamlingsmetoderna samspelar i uppbyggnaden av KB:s webbarkiv.

6.1. **E- plikt – digitala leveranser**

E-pliktsleveranser omfattar som tidigare nämnts avgränsade publikationer, och inte hela webbsidor. De publicister som omfattas av e-plikten har en skyldighet att lämna e-publikationerna till KB. Ansvaret för leveransen ligger alltså hos utgivaren, och pliktexemplaren lämnas vanligtvis genom överföringar av digitala filer över nätverk till KB:s digitala arkiv. Eftersom insamlingen är lagstadgad har rutinerna utformats för att uppnå största möjliga fullständighet utifrån lagstiftningens utformning. För detta krävs, utöver ett nära samarbete mellan KB och pliktleverantörer, även en teknik som klarar att hantera stora datainflöden. I enlighet med e-plikten samlas till exempel varje version av en nyhetsartikel in. Detta för att det i efterhand ska vara möjligt att följa hur en nyhetsartikel utvecklats över tid.

E-pliktsleveranserna är i hög grad standardiserade gällande tekniska format och metadata. Detta för att möjliggöra ett långsiktigt digitalt bevarande, samt för att göra materialet sökbart.

KB:s samling av e-pliktsmaterial har stora likheter med KB:s fysiska samling av pliktexemplar. Samlingen består av väl avgränsade publikationer som samlats in, beskrivits och lagrats utifrån ett lagstadgat regelverk, standardiserade processer och utifrån vedertagna standarder.

6.2. Robotsvep

KB har samlat in svenska webbsidor sedan 1997 med så kallade robotsvep. Med robotsvep är det möjligt att utifrån en förhållandevis enkel uppsättning tekniska regler samla in stora mängder data. KB:s robotsvep omfattas inte av pliktlagstiftningen, men det finns en förordning för tillgängliggörande av insamlat webbmaterial.³¹ Då webbplatsers utseende och struktur fångas in med robotsvepen ger insamlingen en kontext till de publikationer som samlas in med e-plikten.

I robotsvepen riktas insamlingen mot den svenska webben utifrån mycket generella kriterier. Insamlingen är till exempel riktad mot alla webbplatser under toppdomänen *.se*. Med den tekniska kapacitet som KB:s robotsvep har idag hinner 1-2 svep per år genomföras.

Vid robotsvep är det inte möjligt att förutse exakt vad som kommer att samlas in. Det är också svårt att anpassa robotsvepen för att på ett bra sätt fånga upp vissa materialkategorier som inte är rena webbsidor. Det kan gälla innehåll som ligger bakom betalväggar eller inloggning, exempelvis musik, film, tv, avhandlingar, böcker, rapporter, etc. Resultatet av KB:s robotsvep ger dock en översiktlig bild över hur den svenska webben utvecklas över tid.

Det finns begränsade möjligheter att med precision kunna söka i material som samlats med robotsvep på publikationsnivå, eftersom insamlat material saknar strukturerad beskrivning av innehållet. Unika och beständiga identifikatorer eller beskrivande metadata saknas också oftast även för enskilda publikationer.

6.3. Riktad insamling

KB har liten erfarenhet av riktad insamling, då denna insamlingsmetod saknar stöd i nuvarande pliktlagstiftning och i förordningar. KB samlar dock in ett urval av svenska dagstidningars webbsidor, genom riktad insamling.

KB ser att en utveckling av den riktade insamlingen kommer att bli allt viktigare som ett komplement till e-plikten och till robotsvepen. Eftersom tekniska verktyg för riktad insamling, i jämförelse med vad som är möjligt vid

³¹ Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt

robotsvep, kan anpassas för specifika ändamål kan den ursprungliga presentationen av ett visst material fångas och återges på ett mer rättvisande sätt. Med verktyg för riktad insamling är det också möjligt att samla in dynamiskt material som sociala medier.

6.4. Tekniska aspekter på robotteknik och andra verktyg för webbinsamling

Utvecklingen av robotteknik och andra verktyg för webbinsamling sker parallellt med utvecklingen av webben. Insamlingstekniken blir allt mer sofistikerad, samtidigt som webben växer lavinartat och blir allt mer komplex. Detta innebär att utmaningarna i webbinsamlingen idag är minst lika stora som de var när e-plikten infördes.

7. Förordningar som reglerar tillhandahållandet

7.1. Inledande sammanfattning

Tillhandahållandet av pliktexemplar regleras inte i pliktlagstiftningen utan i särskilda förordningar, vilka är följande:

- *Förordning (2008:1420) om pliktexemplar av dokument*
- *Förordning (2012:866) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)*
- *Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt*

Tillhandahållandet av e-pliktmaterial är ännu inte reglerat. Detta innebär att det insamlade e-pliktmaterial endast får tillhandahållas i KB:s lokaler. Regeringen har avsett att återkomma i frågan om tillhandahållande.³² Åtkomsten till webbmaterial som samlats in med robotsvep är begränsat till terminaler på KB.

I det följande redogörs närmare för de delar i förordningarna som rör tillhandahållandet.

7.2. Tillhandahållande av pliktexemplar av dokument

Förordning (2008:1420) om pliktexemplar av dokument reglerar tillhandahållandet av de publikationer som pliktbiblioteken samlat in utifrån lagen om pliktexemplar av dokument, det vill säga fysiska exemplar av tryckt och audiovisuellt material.

Enligt förordningen ska pliktexemplar som förvaras på KB hållas tillgängliga i myndighetens lokaler i den utsträckning som KB bestämmer, medan övriga pliktbibliotek kan låna ut sina pliktexemplar inom respektive lärosäte och som fjärrlån till andra bibliotek.

³² Prop. 2011/12:121 s. 12

7.3. Tillhandahållande av e-plikt

Förordning (2012:866) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt) reglerar ännu inte tillgängliggörandet av e-pliktsmaterialet. Då e-plikten infördes meddelade regeringen att de avsåg att återkomma i frågan om hur det e-pliktinsamlade materialet kunde tillhandahållas.³³ Idag får som nämnts insamlat e-pliktsmaterial endast tillhandahållas i KB:s lokaler.

7.4. Tillhandahållande av material insamlat med robotsvep

Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt reglerar tillgången till det e-material som KB samlar in med robotsvep.

I förordningen definieras KB:s insamling med robotsvep som ett projekt³⁴. Tillhandahållandet är restriktivt och personuppgifter får behandlas i projektet bara om det är nödvändigt för att tillgodose behovet av forskning och information. Åtkomst får medges till uppgifter i projektets databas bara via terminaler inom KB:s lokaler. Det finns också begränsningar för vilka sökbegrepp som får användas, där sökning på så kallade känsliga personuppgifter är undantagna.

³³ Prop. 2011/12:121 s. 12

³⁴ Projektet är benämnt Kulturarw3. 1996 startade KB projektet Kulturarw3 i syfte att samla in svenska webbsidor. Insamlingen görs med så kallade robotsvep 1-2 gånger per år.

8. Likheter och skillnader i nordisk pliktlagstiftning

En översikt av pliktlagstiftningarna i Danmark, Finland och Norge återfinns i bilaga 2. Sammanfattningsvis framkommer följande:

Stora likheter i vad pliktlagstiftningen omfattar

Det finns stora likheter i den nordiska pliktlagstiftningen i vad som ska samlas in. Pliktlagarna täcker såväl tryckt som audiovisuellt material och nät distribuerade publikationer.

Skilda metoder för insamling av e-material

Unikt för den svenska e-pliktlagstiftningen är att den är utformad som en leveransplikt, en skyldighet för utgivaren att leverera elektroniskt material till KB. I övriga nordiska länder bygger e-pliktlagstiftningen istället på en rätt för nationalbiblioteken att samla in och rekvirera nätpublicerat material. Nationalbiblioteken har laglig rätt att samla in nätpubliceringar som är öppet publicerade, liksom rätt att rekvirera eventuella koder, lösenord etc. som kan behövas för att komma åt material som annars inte kan nås. Det kan gälla material som endast kan nås genom en prenumeration eller genom att användaren registrerar sig.

I Sverige är elektroniskt material som i all väsentlighet motsvarar sådant som getts ut i fysisk form undantaget e-plikt. En sådan begränsning saknas i övriga nordiska länders pliktlagstiftning.

I Norge omfattar plikten också digitala förlagor till tryckta pliktexemplar i form av tryckfiler, av det skäl att det norska nationalbiblioteket ska kunna erbjuda digital åtkomst till pliktexemplar vid samtliga universitets- och högskolebibliotek. I Norge täcker pliktlagstiftningen även norska publikationer som publiceras på utländska sociala medieplattformar.

Sverige har låga tekniska kvalitetskrav på pliktleveranser av film, radio, och tv

Norge, Finland och Danmark har, till skillnad mot Sverige, en pliktlagstiftning som omfattar film i dess originalkvalitet. I Finland och Norge ska också vissa radio- och tv-produktioner lämnas som pliktexemplar i sin originalkvalitet. Danmark har en modell för insamling av radio och tv som bygger på att nationalbiblioteket har rätt att genom egen inspelning samla in utsändningarna.

Sverige har låg grad av tillgänglighet till digitala pliktexemplar

I Sverige kan digitalt insamlat pliktmaterial endast nå på KB. I Finland har samtliga pliktbibliotek åtkomst till det insamlade elektroniska materialet. I Norge kan alla universitets- och högskolebibliotek nå digitalt insamlat e-material. I båda fallen har detta möjliggjorts utan att avtalslicens tecknats.

9. Plikten och medieutvecklingen – vad är problemet?

9.1. Inledande sammanfattning

I detta kapitel redovisas de problem kring pliktinsamlingen som är kopplade till lag (1993:392) om pliktexemplar av dokument och till lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material, den så kallade e-plikten. Problemen kan sammanfattas enligt följande:

Dagens pliktlagstiftning skapar en ologisk insamling

Pliktlagarnas skilda utformning skapar en medieberoende och ologisk insamling som bland annat innebär att vissa materialkategorier som samlas in i fysisk form är undantaget insamling i elektronisk form. Detta gäller till exempel material från politiska partier, föreningar, egenutgivare och företag med verksamhet utanför medieområdet. Det gäller också dataspel, interaktiva utbildningsprogram och andra multimedier som endast ska lämnas som pliktexemplar om de är utgivna i fysisk form.

Radio, tv och biografvisad film har hamnat utanför pliktlagstiftningen

Idag lagrar programbolagen sina programupptagningar som digitala filer istället för som tidigare på ljud- och videoband. De referensinspelningar som ska lämnas som dokument till KB av radio och tv omfattas därför inte längre av lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. Detta eftersom begreppet dokument i lagens mening alltid ska motsvaras av ett föremål.

Dagens digitala biografvisningar utgår från filer och inte från fysiska dokument. Därför omfattas inte heller digitalt biografvisad film av lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument. Traditionella radio- och tv-sändningar liksom digitalt biografvisad film uppfyller inte heller kriterierna för e-plikt.

Svårt att fastställa om och när leveransplikt inträder

Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument täcker fysiskt utgivna medier. Lagen är utformad utifrån ett analogt medielandskap med väl avgränsade medieformer, tydliga aktörer och en klar rollfördelning. Digitaliseringen har lett till att förutsättningarna för såväl produktion som

distribution förändrats, vilket i sin tur lett till att vissa skrivningar i lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument är svåra eller omöjliga att applicera på dagens mediesituation.

Digitaliseringen av trycktekniken har lett till lägre tryckkostnad vilket bland annat lett till en ökad egenutgivning liksom en ökning av antalet små upplagor. Vid små upplagor kan det vara svårt att fastställa om och när leveransplikt inträder, liksom att avgöra vilken aktör i framställningskedjan som omfattas av leveransplikt.

E-plikten - insamlingen begränsas i flera led

Det överskuggande problemet när det gäller e-pliktlagstiftningen är att den endast träffar en begränsad del av det som e-publiceras. E-plikten utgår från ett urval där insamlingen begränsas i flera led. Lagen träffar ett begränsat antal utgivare, och därtill endast en begränsad del av deras utgivning. E-plikten är också subsidiär i förhållande till den äldre lagstiftningen, vilket begränsar insamlingen till det innehållsligt unika. Sammantaget är det mycket lite av det elektroniskt publicerade materialet som idag kan samlas in med lagstöd.

I avsnitt 9:2 redovisas de problem som är relaterade till lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument, det vill säga insamling av fysiskt utgivna medier. I avsnitt 9:3 redovisas problem kopplade till lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material, den så kallade e-plikten.

9.2. Problem gällande lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument

9.2.1. Radio, tv och film har hamnat utanför pliktlagstiftningen

9.2.1.1. Dagens insamling av radio och tv saknar lagstöd

Radio och tv har omfattats av pliktlagstiftningen sedan 1978. Av praktiska och ekonomiska skäl utformades plikten till att avse programbolagens referensinspelningar.³⁵ Referensinspelningarna utgjordes först av video- och ljudband, och senare av olika typer av fysiska digitala medier som CD-R och CD-ROM.

³⁵ Programbolagen är skyldiga att framställa så kallade referensinspelningar utifrån bestämmelser i yttrandefrihetslagen (YGL).

Under 2000-talet övergick de större programbolagen till att lagra referensinspelningarna digitalt som filer på servrar, och slutade i samband med det att framställa referensinspelningar på fysiska format. Som ersättning för leveranser av band och digitala skivor avtalade då KB med programbolagen att referensinspelningarna kunde lämnas över nätverk i form av digitala filer. Idag överförs alltså ett omfattande radio- och tv-material direkt från programbolagens servrar till KB:s digitala arkiv, en rutin som fungerar väl.

Föreliggande pliktstudie har dock uppmärksammat att filleveranser via nätverk inte täcks av lag om pliktexemplar av dokument. Detta eftersom begreppet dokument³⁶ i lagens mening alltid ska motsvaras av ett föremål.

9.2.1.2. Digitalt biografvisad film kan inte samlas in utifrån dagens pliktlagstiftning

Biografvisad film har liksom tv och radio omfattats av pliktlagstiftningen sedan 1978. Lagen är utformad så att KB ska framställa kopior av de filmrullar som utgör visningsmaterial på biograferna. Efter att KB framställt en videokopia ska filmrullarna återlämnas till distributörerna. Denna rutin fungerade väl fram till att biograferna digitaliserades. Digital biografvisning utgår inte från några fysiska dokument och omfattas därför inte av lagen om pliktexemplar av dokument. Digitalt biografvisad film uppfyller inte heller kriterierna för e-plikt. Eftersom digital visning av film i biograf inte sker via en så kallad distansöverföring³⁷. Sedan 2011 har därför inga pliktexemplar av digitalt biografvisad film lämnats. Digitalt biografvisad film har inte heller samlats in genom avtal eller på annat sätt.

9.2.2. Svårigheter att fastställa vad som är allmänt spridd

Pliktexemplar ska endast lämnas av det som är allmänt spridd. För det tryckta materialet utgår KB ifrån en praxis att ett verk behöver vara framställt i minst 30 exemplar för att räknas som allmänt spridd.

Idag sker i princip allt tryck från digitala förlagor, eller från förlagor som ursprungligen varit digitala. Den digitala trycktekniken gör det möjligt att framställa ett enda exemplar till en kund, eller att skraddarsy en lösning för en

³⁶ I lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument definieras begreppet dokument som ett föremål som lagrar information för läsning, avlyssning eller visning.

³⁷ En distansöverföring av elektroniskt material innebär att materialet är tillgängligt för mottagarna från en annan plats än den eller de platser där mottagarna kan ta del av materialet.

mindre krets. Vid digitaltryck är kostnaden per exemplar i stort sett samma oavsett upplagans storlek. Detta har fått till följd att allt fler utgåvor trycks i små upplagor, och att extra exemplar framställs först vid efterfrågan, så kallad print on demand³⁸.

Denna typ av successiv upptryckning gör det svårt för både pliktleverantören och pliktbibliotek att hålla reda på när en upplaga blivit så stor att den kan anses vara allmänt spridd.

9.2.3. Kravet på sju pliktexemplar skapar problem vid små upplagor

För mindre publicister är utformningen av pliktexemplarslagen problematisk också ur ett ekonomiskt perspektiv. Detta då allt tryck som är allmänt spritt ska levereras till samtliga sju pliktbibliotek. Att som privatperson eller liten förening betala för sju extra exemplar som ska lämnas till pliktbiblioteken kan innebära stora påfrestningar för beställarens budget. Särskilt olyckligt är det om pliktexemplaren sedan gallras vid de pliktbibliotek som inte har bevarandeansvar, det vill säga samtliga pliktbibliotek utom KB och Lunds universitetsbibliotek. Detta är en ordning som riskerar att undergräva förtroendet för pliktexemplarslagens utformning. KB mottar också allt fler förfrågningar om dispens från leveransplikt vid mindre upplagor.

9.2.4. Problem med utlandstryck och utlandspressningar av svenskt material

9.2.4.1. Tryckt material

Som stöd till framförallt egenutgivare och andra mindre utgivare har kommersiella mellanhänder som erbjuder trycktjänster vuxit fram.

När en kommersiell mellanhand anlitas för tryckning, är det vanligt att den i sin tur köper upp tjänsten av ett svenskt eller utländskt tryckeri. Om ett svenskt tryckeri anlitas, är det enligt pliktlagstiftningen tryckeriet som ansvarar för pliktleveranserna. Om ett utländskt tryckeri anlitas är det den svenska förläggaren, eller om sådan inte finns den som låtit lämna ut skriften för spridning här i landet som ska lämna pliktexemplar.

Det är ännu inte juridiskt prövat huruvida en egenutgivare kan likställas med ett förlag. Därmed är det vid utlandstryck i vissa fall oklart om det är utgivaren eller den kommersiella mellanhanden som har leveransplikt.

³⁸ Print on demand är en tryckeriteknik som innebär att nya exemplar av en bok eller andra dokument, trycks först då förlaget får en order.

9.2.4.2. Fonogram och interaktiva medier

Pliktexemplar av fysiskt utgivna fonogram³⁹ och interaktiva medier⁴⁰ som framställts, det vill säga pressats i Sverige, ska lämnas av utgivaren, till exempel av ett förlag eller ett skivbolag.

Idag är det vanligt att svenska utgivare låter pressa fonogram och interaktiva medier utomlands, vilket försvårat KB:s insamling av detta material. Enligt pliktlagstiftningen övergår leveransplikten från utgivaren till distributören om publikationen pressats utomlands. Denna skrivning utformades då svenska utgivare pressade sin utgivning i Sverige. Avsikten med skrivningen var därför inte att fånga upp svenska utgivares utlandspressade publikationer, utan att ta höjd för att även utländska publikationer med svensk anknytning⁴¹ som importerades till Sverige skulle kunna samlas in som pliktexemplar.

Svårigheterna kring inkrävningen ligger i att lagstiftningen upplevs som otydlig gällande vad som är att betrakta som ett importerat fonogram eller interaktivt medium, och vad som är att betrakta som ett tillverkningsled i en utgivares produktion. Därför kan det vara oklart om det är utgivaren eller distributören som är skyldig att lämna pliktexemplar.

9.2.5. Pliktexemplar av radio och tv håller en låg teknisk kvalitet

Leveransplikten för radio och tv är historiskt kopplad till programbolagens skyldighet att framställa referensinspelningar.

Som tidigare konstaterats täcker inte pliktlagstiftningen digitala referensinspelningar som lagras på en server - eftersom dessa filer enligt pliktlagstiftningens definition inte utgör dokument, det vill säga fysiska föremål. Programbolagens referensinspelningar levereras idag därför via avtal, och då i form av digitala filleveranser via nätverk. Det finns inga specificerade tekniska krav kopplade till programbolagens skyldighet att framställa

³⁹ Publikationer som innehåller ljud, till exempel musikinspelningar och ljudböcker.

⁴⁰ Interaktiva medier kan till exempel vara dataspel eller utbildningsprogram.

⁴¹ Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument § 4, "Ett dokument skall anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller dokumentet helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär eller, om inte någon av dessa förutsättningar föreligger, dokumentet ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet".

referensinspelningar. Kvaliteten på de digitala referensinspelningarna är också varierande, och incitament för programbolagen att höja kvaliteten saknas.

Frågan om teknisk kvalitet i pliktleveranser av radio och tv behandlas 1987 i Ljud och bild för eftervärlden⁴², och senast i betänkandet Bevara ljud och rörlig bild⁴³ från 2004. Utredningen från 2004 hade i uppdrag att se över verksamheten och arbetsformerna vid Statens ljud- och bildarkiv⁴⁴ (SLBA). I betänkandet konstateras att det var av lagtekniska och ekonomiska skäl som pliktleveranserna kom att knytas till programbolagens skyldighet att framställa referensinspelningar. Utifrån den tekniska utvecklingen som skett sedan 1978, då lagen utformades, ansåg utredaren att det var rimligt att upptagningarna nu borde samlas in med en högre kvalitetsnivå i syfte att säkra ett bredare framtida användningsområde.⁴⁵ Utredaren underströk särskilt vikten av att kunna återanvända materialet för bearbetning och utsändning.⁴⁶

Betänkandet ledde inte till några förändringar i pliktlagstiftningen. Regeringen avsåg dock att återkomma om förslag till ändringar i pliktexemplarslagen, vilket ännu inte skett.⁴⁷

Ytterligare ett problem är att dagens pliktlagstiftning inte medför en skyldighet för programbolagen att lämna programinformation för pliktlevererade radio- och tv-sändningar. Den programinformation som KB idag samlar in från programbolagen genom frivilliga leveranser, eller som förvärvas på annat sätt, kan inte självklart användas i KB:s katalogsystem. Detta då ett offentliggörande av informationen i KB:s katalog kan vara förenat med upphovsrättsliga problem eller hinder utifrån personuppgiftslagen.

De digitala textningsfiler som används som stöd för personer med hörselnedsättningar omfattas inte heller av leveransplikt trots att denna information är att anse som publicerad. Inte heller text-tv omfattas av pliktlagstiftningen, trots att mediet utgörs av publicerade nyheter som inte samlas in på annat sätt.

⁴² SOU 1987:51

⁴³ SOU 2004:53

⁴⁴ År 2004 var Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) den myndighet som ansvarade för pliktinsamlingen av radio och tv. År 2009 överfördes SLBA:s verksamhet till KB.

⁴⁵ SOU 2004:53 s. 90

⁴⁶ Ibid, s. 90

⁴⁷ Prop. 2004/05:80 s. 107

9.3. Problem gällande lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)

9.3.1. Den subsidiära principen försvårar uppbyggnaden av ett digitalt bibliotek

E-plikten är som tidigare beskrivits subsidiär i förhållande till lagstiftningen om pliktexemplar av dokument. Det innebär att om ett elektroniskt material ges ut, med väsentligen samma innehåll som ett fysiskt dokument, ska endast det fysiska dokumentet pliktlevereras.

I remissvaret till e-pliktutredningen invände KB mot att e-plikten skulle vara subsidiär i förhållande till den äldre lagstiftningen. Skälet var att KB såg att de digitala formaten i allt högre utsträckning skulle komma att dominera, och att det från ett forskarperspektiv fanns ett intresse av att kunna studera övergången mellan tekniska format för olika medieformer. KB menade också att valet av tekniska format som myndigheten ska samla in, bör utgå från vad som bäst bidrar till att uppfylla KB:s uppdrag.⁴⁸ KB:s hållning i dessa frågor kvarstår.

Den subsidiära principen hindrar också KB:s uppbyggnad av ett digitalt bibliotek. Att samla in de digitala motsvarigheterna till det fysiskt utgivna materialet kan minska behovet av framtida digitalisering av visst material. Samtidigt skulle den svenska e-utgivningen på detta sätt bli dokumenterad, och synliggjord för forskning.

9.3.2. Viktiga publicister och publikationer faller utanför e-plikten

E-plikten är begränsad till de publicister som omfattas av automatiskt grundlagsskydd, massmedieföretag och yrkesmässiga publicister, liksom statliga och kommunala myndigheter under regeringen.

I remissvaret till e-pliktutredningen ställde sig KB positivt till att utredaren övergav fullständighetsprincipen som utgångspunkt för e-plikten. KB instämde i utredarens bedömning att mängden material, liksom mängden potentiella leverantörer, kräver en annan och mer pragmatisk lösning för att

⁴⁸ KB:s remissvar

<http://www.kb.se/dokument/Om/yttranden/yttrande%20Leveransplikt%20elektroniska%20dokument..pdf>

vinna legitimitet.⁴⁹ KB tog samtidigt upp problematiken med att e-pliktens utformning innebar att vissa, och särskilt viktiga publikationer, inte täcktes av e-plikten. KB såg till exempel att kravet på yrkesmässighet, både när det gäller framställning och distribution, i vissa fall fick olyckliga konsekvenser. En följd av denna begränsning blir att professionellt framförda yttringar av privatpersoner som inte bildat företag i vinstsyfte, liksom att politiska partiers, och andra opinionsbildares publicering är undantagna e-plikt. Undantaget från e-plikt är också material från företag utanför mediebranschen, liksom den vetenskapliga publiceringen utanför myndighetssfären. I fysisk form samlas motsvarande publicering in som pliktexemplar.

Delar av det som publiceras, och som inte täcks av e-plikten, kan teoretiskt sett fångas av KB:s robotsvep som samlar in svenska webbsidor. Robotsvepen fångar dock endast en begränsad del av det som publiceras. Genom robotsvep är det också svårt att samla in mer komplexa, interaktiva och djupliggande strukturer i webbpubliceringen.⁵⁰

9.3.3. E-plikten fångar inte e-utgivningens och webbens karaktär

E-plikten är, utöver att vara begränsad i urvalet av publicister också mycket restriktiv gällande vilken typ av publikationer som omfattas av lagen. E-plikten är utformad så att endast publikationer som utgör så kallat elektroniskt material är leveranspliktigt. Elektroniskt material definieras som [...] ”en avgränsad enhet av en elektronisk upptagning med text, ljud eller bild som har ett på förhand bestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning”.⁵¹ Denna avgränsning får till följd att till exempel hela webbplatser, databaser och publikationer som interaktiva läromedel, kartdatabaser och online-spel inte kan samlas in med lagstöd. E-plikten fångar därför inte webbens interaktiva karaktär. I förarbetet till e-plikten ses KB:s robotinsamling av den svenska webben som ett viktigt komplement till e-plikten, då den ger en bild av kontexten, hur webbplatserna som e-pliktsmaterialet hämtas ifrån är utformade. KB:s robotinsamling saknar dock lagstöd.

⁴⁹ KB:s remissvar

<http://www.kb.se/dokument/Om/yttranden/yttrande%20Leveransplikt%20elektroniska%20dokument..pdf>

⁵⁰ Detta beskrivs mer utförligt i avsnitt 6:2

⁵¹ Prop. 2011/12:121, s. 5

9.3.4. E-plikten fångar inte det länkade och internationella medielandskapet

Nätpublicering innefattar i allt högre grad publikationer som i sin tur länkar till annan information. Det länkade materialet kan ha syftet att fördjupa eller ge en kontext till en publicering. Ofta ligger det länkade materialet externt, utanför den egna webbplatsen. Länkningar kan till exempel göras till material från utländska publicister och till publikationer på sociala medier. Utifrån de kriterier som gäller för e-plikt faller utländskt material liksom flertalet publikationer på sociala medier utanför lagstiftningen. Det får till följd att mycket av det fördjupande och kontextualiserande materialet inte kan samlas in.

9.3.5. Betydande publicisters utgivning i sociala medier samlas inte in

Som tidigare tagits upp så omfattar e-plikten publicister med automatiskt grundlagsskydd. En publicist som omfattas av automatiskt grundlagsskydd kan dock, för publicering som sker utanför den egna webbplatsen, sakna grundlagsskydd. Hur regelverket ser ut för e-publicering och vad som gäller för publicering på sociala medier behandlas utförligt i Mediegrundlagskommitténs betänkande Ändrade mediegrundlag⁵². I betänkandet framgår att ett villkor för grundlagsskydd är att databasens innehåll endast kan ändras av den som driver verksamheten.

De flesta medieföretag och andra utgivare som omfattas av automatiskt grundlagsskydd publicerar sig idag på sociala medier. För att grundlagsskydd ska gälla för publicering på sociala medier krävs att ägaren till en social medieplattform inte, innehållsligt eller på annat sätt, kan påverka publiceringen. Om en publicering på sociala medier omfattas av automatiskt grundlagsskydd eller inte, handlar då ytterst om hur publicistens avtal med ägaren till den sociala plattformen är utformat. För KB är det självfallet omöjligt att ha insyn i detta och det blir därmed en i det närmaste ogörlig uppgift för KB att utreda vilka förutsättningar som gäller för en viss publicering.

9.3.6. Problem angående insamling av myndighetspublikationer

För de utgivare som omfattas av e-plikt ingår i princip allt elektroniskt material som är innehållsligt unikt och som utgörs av en avgränsad enhet av en elektronisk upptagning. E-plikten för myndigheter omfattar dock endast egentliga myndighetspublikationer. En egentlig myndighetspublikation definieras i e-plikten som en promemoria, en rapport, en utredning, en vägledning eller någon annan liknande publikation som myndigheten har låtit framställa.

⁵² SOU 2016:58 Del 1 s. 315-335

E-plikten för myndigheter kom av resursskäl också att begränsas till att gälla egentliga myndighetspublikationer som utgörs av *en enda fil*.⁵³ Tanken var att det var de digitalt publicerade motsvarigheterna till fysiska rapporter, utredningar etc. som plikten skulle samla in, inte annan information som publicerades på myndighetens webbplats. Ovanstående begränsningar kring vad som utgör en myndighetspublikation blir allt mer problematisk, då innehåll som tidigare publicerats som en enda fil, exempelvis en pdf, idag publiceras som en vanlig webbsida innehållande kombinerat text- och bildmaterial. Denna typ av myndighetspublicering kan inte samlas in med lagstöd.

9.3.7. Direktsänd media över nätverk är undantagen e-plikt

Under senare år har det skett en kraftig ökning av direktsänd media, i betydelsen överföringar i realtid av ljud och rörlig bild via nätverk, vanligtvis via internet. Denna typ av sändningar har, trots att det rör sig om e-material, på ett olyckligt sätt hamnat utanför e-plikten.

Direktsändningar omfattas inte av e-plikt, eftersom det vid en direktsändning inte finns en *avgränsad enhet av elektroniskt material* som sändningen strömmas från. Det finns därmed inte ett *elektroniskt material*, enligt e-pliktens definition, att leverera. Under särskilda förutsättningar kan dessa sändningar istället komma att omfattas av den äldre lagstiftningen och de regler som gäller för pliktleverans av radio- och televisionsprogram.

Tv- och radiosändningar som sänds med traditionell teknik och som utgör rikssändningar, liksom lokala och regionala sändningar från större programbolag, ska lämnas i sin fullständighet.⁵⁴ Alla andra sändningar ska lämnas i urval motsvarande fyra veckors sändningar per år, så kallade urvalsveckor (KB fastställer årligen vilka veckor som gäller). Detta medför att direktsänd media via nätverk endast kan samlas in om de infaller under en urvalsvecka. Att direktsändningar över nätverk endast omfattas av urvalsveckor är dock inte en följd av ett övervägande från lagstiftarens sida. I e-pliktutredningen konstateras bara att denna typ av överföringar hamnar utanför e-plikten, och att de i vissa fall kan omfattas av den äldre lagstiftningen utifrån vad som beskrivits ovan.⁵⁵ Detta innebär att direktsändningar över nätverk idag samlas in utifrån en lagstiftning som utformades långt innan denna medieform utvecklades.

⁵³ Prop. 2011/12:121 s. 64

⁵⁴ Se lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument § 18

⁵⁵ Ds 2009:61 s. 96

10. Problem vid tillhandahållande

10.1. Inledande sammanfattning

Att KB:s digitala samlingar idag endast kan tillgängliggöras i Humlegården motverkar utvecklingen av nya forskningsmetoder och forskningsområden inom humaniora, samhällsvetenskap liksom inom andra discipliner.

Införandet av EU:s nya dataskyddsförordning⁵⁶ kan påverka åtkomsten till KB:s samling av webbmateriale insamlat med robotsvep, och begränsa möjligheterna till ”text and data mining”⁵⁷ (TDM) i KB:s digitala arkiv.

10.2. KB:s digitala samlingar är inlåsta

Som tidigare redogjorts för samlas e-plikten liksom det audiovisuella materialet endast in av KB. Dagstidningarna samlas bara in av KB och Lunds universitetsbibliotek. Genom e-plikt, digitala pliktleveranser av radio- och tv-sändningar samt genom den löpande digitaliseringen av dagspress växer KB:s digitala arkiv i snabb takt.

Vid sidan om dagens inflöde av e-plikt och massmedier har KB också retrospektivt digitaliserat omfattande samlingar av tidningar, radio och tv, liksom andra prioriterade delar av äldre samlingar av tryck, film, musik, handskrifter, kartor och bilder.

Forskningspotentialen i KB:s digitala arkiv är betydande. Det är därför djupt olyckligt att merparten av KB:s rika digitala samling endast kan nås i KB:s lokaler. Att KB:s digitala samlingar är inlåsta går också helt på tvärs mot en utveckling där forskningen i allt högre grad efterfrågar stora datamängder på distans. I Vetenskapsrådets (VR) rapport Forskningskvalitet för framtiden

⁵⁶ EU har i april 2016 beslutat om ett nytt regelverk för behandling av personuppgifter som ska börja tillämpas i medlemsstaterna i maj 2018. Regelverket kommer att innebära förändringar för de som behandlar personuppgifter.

⁵⁷ TDM (Text and Data Mining) eller text- och datautvinning syftar på analys av stora mängder data med hjälp av datorstöd, enligt metoder som skulle vara omöjliga att använda vid en mänsklig läsning och manuell bearbetning. Med hjälp av TDM går det till exempel att kartlägga trender inom ett visst forskningsfält genom att samköra ett stort antal vetenskapliga artiklar.

framförs att digitaliseringen inom humaniora och samhällsvetenskap skapat unika möjligheter att utveckla tekniker och metoder för att effektivisera befintliga forskningsformer och att formulera nya forskningsfrågor. VR ser att utvecklingen av digital humaniora har utvecklats till ett starkt svenskt forskningsområde med internationellt genomslag.⁵⁸ KB och övriga pliktbibliotek ser en bredare tillgång till nationalbibliotekets digitala samlingar som en högt prioriterad fråga.

10.3. EU:s dataskyddsförordning ersätter PUL

EU:s nya dataskyddsförordning ska börja tillämpas 25 maj 2018, då också Dataskyddsdirektivet upphör att gälla. Detta innebär bland annat att nuvarande personuppgiftslag (PUL) upphävs. EU:s dataskyddsförordning kan få betydande konsekvenser för KB:s förutsättningar för behandling av personuppgifter.

KB har sedan 1997 med robotteknik samlat in svenska webbsidor. Behandling av personuppgifter i arkivet med robotinsamlat material regleras i en särskild förordning som utgår från PUL. I och med att dataskyddsförordningen träder i kraft behöver därför KB:s förordning gällande tillgång till arkivet med det robotinsamlade materialet omarbetas.

Regeringen beslutade den 7 juli 2016 i ett kommittédirektiv om ett uppdrag att bland annat analysera vilken reglering av personuppgiftsbehandling för forskningsändamål som är möjlig och kan behövas utöver den generella reglering som Dataskyddsutredningen kommer att föreslå. I mars 2017 gavs ett tilläggsdirektiv gällande verksamheten vid KB.⁵⁹ Uppdraget ska i den del som avser behandling av personuppgifter i KB:s verksamhet redovisas i en promemoria senast den 6 november 2017. Om inte KB fortsatt får ett rättsligt stöd för behandling av personuppgifter får detta mycket långtgående och skadliga konsekvenser för KB:s möjligheter att erbjuda TDM och liknande tjänster för bibliotekets primära målgrupp: högre utbildning och forskning.

⁵⁸ Forskningskvalitet för framtiden; Redovisning av regeringsuppdrag (U2015/1362/F) – analys från Vetenskapsrådet, Vetenskapsrådets rapporter 2015, s. 50

⁵⁹ Dir.2017:61, Tilläggsdirektiv till Forskningsdatautredningen (U 2016:04)

11. Vad säger pliktbiblioteken?

Föreliggande studie ska belysa pliktbibliotekens möjligheter att samla in och tillgängliggöra relevanta publikationer. KB har som en del i studien skickat en enkät till pliktbiblioteken, vilken följts upp med samtal.

11.1. Inledande sammanfattning

Utifrån enkätsvar och samtal med pliktbiblioteken har framkommit att:

- Pliktbiblioteken ser det som prioriterat att få tillgång till e-pliktinsamlat material och annat digitalt material som KB samlar in.
- Pliktbiblioteken ser att det är av stor vikt att KB:s digitala insamling följer utvecklingen av nya medier och andra förändringar i medielandskapet.
- Pliktbiblioteken utom Stockholms universitetsbibliotek ser pliktleveranserna som en viktig del i bibliotekens samlingsuppbyggnad. Stockholms universitetsbibliotek önskar bli befriat från pliktuppdraget.
- Pliktleveranser fångar material som annars inte kan förvärfvas.
- Pliktinsamlingen har försvårats på grund av en ökad egenutgivning och en ökning av utlandstryck.
- Frågan om rekvisitionsrätt som alternativ till leveransplikt, vid utgivning av mindre upplagor, behöver följas upp.
- En utvärdering av nuvarande pliktbibliotekssystem behöver göras tillsammans med en översyn av dagens fjärrlånesystem.

11.2. E-plikt och KB:s digitala arkiv är viktigt för forskningen

En prioriterad fråga för pliktbiblioteken är tillgången till e-plikt och andra digitala samlingar på KB. Pliktbiblioteken understryker också forskningens behov av att e-plikten liksom KB:s övriga digitala insamling ligger i takt med mediernas utveckling och med andra förändringar i medielandskapet.

11.3. Plikten ger tillgång till material som är svårt att förvärva

Med undantag av Stockholms universitetsbibliotek är pliktbiblioteken positiva till pliktuppdraget. Pliktleveranserna ger en god överblick över den tryckta utgivningen, ger lärosätena en smidig tillgång till utgivna publikationer och biblioteken en möjlighet att bygga upp samlingar av bland annat icke-kommersiellt material, som annars skulle vara svårt att få tag i. Att pliktbiblioteken är spridda över hela landet ses som också som en styrka, då det förstärker det regionala perspektivet i pliktinsamlingen.

11.4. Gallring av visst pliktmaterial är omfattande

Stockholms universitetsbibliotek (UB) ser dagens system med pliktleveranser som föråldrat. Det uppfattas som kostsamt och trögt att administrera, en dålig förvärvskälla för universitetsbiblioteken och kostsamt för förlagen. Stockholms UB gallrar också i princip allt pliktmaterial. Förvärvet styrs i stället främst utifrån efterfrågan, vilket bedöms vara mer kostnadseffektivt. Stockholms UB önskar därför bli befriat från pliktuppdraget.

Gallringen vid universitetsbiblioteken i Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå är generellt mindre, men mycket omfattande inom vissa kategorier. Reklam är ett material som i stor utsträckning gallras och som flera pliktbibliotek säger sig kunna undvara. Definitionen av vad som är att betrakta som reklam varierar dock mellan biblioteken, vilket skulle försvåra ett urval för pliktleverantören.

11.5. En ökning av utlandstrycket försvårar insamlingen

Pliktbiblioteken upplever att det är svårare att få in utlandstryckt material än det som är tryckt i Sverige. Det finns aktörer som förmedlar utgivningstjänster och som varken är ett förlag, tryckeri eller distributör i gängse mening, och som trycker utomlands, vilket leder till att biblioteken inte alltid får del av det som trycks. Svårigheten ligger i att det är utgivaren och inte tryckeriet som blir pliktleverantör vid utlandstryck och att pliktbiblioteken därför måste informera alla nya utgivare. Detta gäller alltså inte bara stora etablerade förlag, utan även en enskild utgivare som använder sig av ett utländskt tryckeri. Det är dessutom svårt att veta hur väl de nya utgivarna känner till

pliktlagstiftningen. I vissa fall har luckan kunna täppas till med hjälp av avtal med större publiceringstjänster.

11.6. Rekvisitionsrätt som ersättning för plikt vid mindre upplagor

I KB:s enkät till pliktbiblioteken togs problematiken upp att även mindre utgivare idag måste bekosta sju pliktexemplar. Problemet ligger dels i att det kan vara ekonomiskt kännbart för utgivaren, dels i att en leveransplikt till samtliga pliktbibliotek är svårt att motivera då lämnade pliktexemplar kan bli föremål för gallring av mottagande pliktbibliotek. Risken finns att pliktlagstiftningens trovärdighet urholkas. KB:s fråga i enkäten gällde ett möjligt alternativ till dagens system baserat på att endast KB och Lunds universitetsbibliotek samlar in alla utgivningar, medan övriga pliktbibliotek kan rekvirera de pliktexemplar som de önskar samla in. Detta skulle minska kostnaderna för de mindre utgivarna samt säkra att insamlat material inte gallras vid ankomst.

Pliktbiblioteken instämmer i att dagens system är problematiskt, men ser samtidigt att ett system som utgår från en rekvisitionsrätt skulle kräva extra resurser. Utifrån de bibliografiska uppgifter som pliktbiblioteken idag har tillgång till vid tryck av små upplagor, är det ofta svårt att avgöra vad som är intressant eller inte för biblioteket att rekvirera. Om pliktbiblioteken på ett smidigt sätt kan samla in en mer utförlig information kring små upplagor, kan en rekvisitionsrätt vara rätt väg att gå. Frågan om rekvisitionsrätt vid mindre upplagor bör därför utredas vidare.

11.7. Ett nationellt depåbibliotek och en centraliserad plikthantering

I kontakten med pliktbiblioteken har KB prövat idén om ett nationellt depåbibliotek. Tanken med ett depåbibliotek är att centralisera plikt- och fjärrlånehantering med syftet att skapa en mer kostnadseffektiv hantering än dagens system, som bygger på leveranser till sju pliktbibliotek.

Flertalet pliktbibliotek ställer sig avvaktande till inrättandet av ett nationellt depåbibliotek. Detta av flera skäl. För de pliktbibliotek som skulle tappa pliktleveranserna skulle kontinuiteten i samlingsuppbyggnaden avbrytas, med följden att lärosätets och regionens tillgång till relevant material skulle

försämras. Pliktbiblioteken ser samtidigt att det finns skäl att diskutera hur dagens pliktbibliotekssystem, inbegripet fjärrlånefrågan, kan utvecklas. Även behovet av ett nationellt reservexemplar som inte får lånas ut skulle kunna utredas i detta sammanhang.⁶⁰

Lunds universitetsbibliotek framför att finansieringsfrågan för bibliotekets nationella uppdrag att ansvara för reservexemplaret behöver lyftas. Idag utförs uppdraget helt utan särskild finansiering från statsmakterna.

⁶⁰ Då Lunds universitetsbibliotek idag lånar ut reservexemplaret finns en risk att detta kan förstöras eller förkomma.

12. Insamling och tillgängliggörande av film

När det gäller insamling och tillgängliggörande av film ska pliktstudien genomföras i samråd med Stiftelsen Svenska Filminstitutet, som har i uppdrag att samla in och bevara det svenska filmarvet.

Bakgrunden till att studien har i uppdrag att särskilt behandla förutsättningarna för insamling och tillgängliggörande av film, är att den digitalt biografvisade filmen inte kan samlas in utifrån gällande pliktlagstiftning (se avsnitt 9.2.1.2). Den insamling av biografvisad film som sker idag är den som Filminstitutet gör i anslutning till institutets fördelning av filmstöd, och är inte heltäckande utifrån vad som visas på svenska biografer.

KB och Filminstitutet har haft som mål att hitta en modell som inbegriper en ökad samverkan mellan institutionerna med syftet att undvika dubbelarbete och att säkra insamling och därmed tillgängliggörande av svensk film. Utöver biografvisad film har också diskuterats hur film som endast visas på tv eller som video on demand bäst kan samlas in och tillgängliggöras.

12.1. En modell för insamling och tillgängliggörande av film

Den modell för insamling och tillgängliggörande av film som KB och Filminstitutet vill undersöka vidare bygger på en kvalitativ uppgradering av pliktlagstiftningen. Pliktleveranserna för svensk biografvisad film bör kvalitativt motsvara det material som Filminstitutet idag samlar in. Även svensk film som endast visas på tv eller som video on demand ska levereras utifrån samma principer som gäller för svensk biografvisad film.

Det filmmaterial som samlats in som pliktexemplar kan då användas vid KB och Filminstitutet utifrån respektive institutions uppdrag. Det innebär till exempel att Filminstitutet ansvarar för att filmerna kan göras tillgängliga för allmänheten och att KB ansvarar för att ge tillgång till film för forskning och studier.

13. Sammanfattande slutsatser

13.1. Pliktlagstiftningen behöver revideras

Föreliggande studie belyser pliktexemplarslagstiftningen i förhållande till medieutvecklingen, och den tydliggör stora brister. Bristerna ligger dels i de principiella skillnader som finns mellan lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument och lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt), dels i att lagstiftningen i sin helhet ligger i otakt med medieutvecklingen. Dagens utformning av pliktlagstiftningen leder till en medie- och formatberoende samlingsuppbyggnad, där allt fler publikationstyper och uttryck faller mellan stolarna.

Till problembilden hör också att insamlat e-pliktmaterial och digitaliserade pliktexemplar endast är åtkomliga i KB:s lokaler. För att KB:s insamling av digitala dokument ska kunna vara en resurs för forskning och studier i hela landet, och därmed även uppfylla bibliotekslagens generella bestämmelse om att biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla, behöver tillgängligheten till KB:s e-pliktmaterial och andra digitala samlingar radikalt förbättras.

En revidering av pliktlagstiftningen bör därför göras omgående för att hindra att viktigt forskningsmaterial går förlorat, och för att förbättra tillgången till KB:s digitala arkiv. Dagens två pliktlagar behöver föras samman och harmoniseras till *en* lagstiftning med *en* tillhörande förordning som reglerar tillhandahållandet. En utgångspunkt för insamlingen bör vara att principerna för vad som ska samlas in är format- och medieoberoende.

Regeringen konstaterade redan 2004 att den äldre lagstiftningen i vissa delar behövde ses över.⁶¹ Då e-plikten infördes meddelade regeringen att man avsåg att sammanföra pliktlagarna till *en* lag,⁶² samt följa upp e-plikten med syftet att uppmärksamma om det fanns skäl att förändra regelverket.⁶³ Regeringen avsåg också att återkomma till frågan om tillgängliggörandet av det e-pliktinsamlade materialet.⁶⁴ Det är nu hög tid att dessa utlovade åtgärder genomförs.

⁶¹ Prop. 2004/05:80 s. 110-111

⁶² Prop. 2011/12:121 s. 16

⁶³ Ibid, s. 14

⁶⁴ Ibid, s. 12

13.2. E-plikten måste kompletteras med nya insamlingsmetoder

I det digitala medielandskapet utvecklas medietyper som saknar motsvarighet i den fysiska utgivningen. Många av dessa medietyper har hamnat utanför dagens pliktlagstiftning. Det gäller till exempel publicering på sociala medier, nätdistribuerade spel och andra multimediala och interaktiva uttryck. För att kunna samla in detta material behöver KB snarast ett lagstöd för en kompletterande digital insamling.

Utvecklingen av tekniska insamlingsverktyg för internetpublikationer sker i såväl internationell samverkan mellan nationalbibliotek som av andra aktörer. Det är dock omöjligt att idag säga vad som i framtiden kommer att vara möjligt att rent tekniskt samla in och bevara.

En insamlingsrätt, som komplement till dagens e-plikt, som ger KB de legala förutsättningarna att samla in svenskt elektroniskt material som ligger utanför dagens e-plikt, är dock en grundförutsättning för att KB:s insamling av e-publikationer ska ha möjlighet att ligga i takt med utvecklingen av nya medieformer.

13.3. En ny modell för insamling av e-material

KB anser inte att en utökning av kretsen av publicister som ska lämna elektroniskt material som e-plikt är lösningen för att fånga ett medielandskap i förändring, eftersom det är orimligt att alla aktörer som publicerar sig på nätet ska omfattas av en leveransplikt. Det är inte heller möjligt att låta e-plikten täcka alla former av komplexa och interaktiva publikationer, då det måste vara tekniskt möjligt för KB att samla in och bevara de publikationer som omfattas av e-plikt. KB anser därför att dagens avgränsning i vad som ska omfattas av e-plikt är rimlig, men vill samtidigt understryka vikten av att lagstifta om kompletterande insamlingsmetoder, för att kunna fånga in e-publikationer som idag inte omfattas av e-plikten.

I föreliggande studie framgår att de robotsvep av webbmaterial som KB utfört sedan 1997, utgör ett komplement till e-plikten. KB:s robotsvep ingår dock inte i dagens pliktlagstiftning, och klarar inte heller att fånga många av de komplexa publikationsformer som vuxit fram på senare tid. Robotsvepens styrka ligger i att det insamlade materialet ger en bild av hur den svenska webben faktiskt ser ut från en tid till annan, något som inte e-plikten fångar.

Denna studie visar samtidigt att insamlingsteknik för så kallad riktad insamling öppnar för en betydligt bredare och mer kraftfull insamling, vilken också kan innefatta interaktiva publikationer. Vad som krävs för att KB ska kunna samla in relevant e-material är således en pliktlagstiftning som baseras på komplementära insamlingsmetoder enligt följande:

- En e-plikt, såsom den är utformad idag
- En lagstiftad rätt att fortsatt samla in den svenska webben via robotsvep
- En lagstiftad rätt att med riktad insamling samla in händelser och svenska publikationer som inte kan samlas in med robotsvep

För den riktade insamlingen behöver tydliga urvalskriterier fastställas för att skapa tydlighet i insamlingen, både i relation till användare och till dem som kommer att omfattas av insamlingen.

13.4. Behov av interimistiska åtgärder

I väntan på en revidering av dagens pliktlagstiftning har studien tydliggjort områden där interimistiska åtgärder omgående krävs för att säkra den insamling som KB redan idag har i uppdrag att genomföra. Viktiga områden som har identifierats är:

- Att KB:s robotsvep som utförts sedan 1997 ges ett tydligt lagstöd.
- Att lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument uppdateras för att åter omfatta radio, tv och biografvisad film.

13.5. Pliktlagstiftningens syfte och KB:s roll behöver uppdateras

En revidering av dagens pliktlagstiftning behöver också fastställa pliktlagstiftningens syfte och omfattning utifrån aktuella förhållanden.

Här ingår att tydliggöra det pliktinsamlade materialets relation till andra bibliotekssamlingar, liksom att se över dagens pliktbibliotekssystem. Det innebär också att fastställa KB:s roll som nationellt audiovisuellt arkiv. Pliktlagstiftningens syfte behöver också tydliggöras utifrån kultur- och

forskningspolitiska mål, liksom ur ett demokratiskt perspektiv. I dagens medielandskap blir det allt svårare att dra en gräns mellan vad som är offentligt och vad som är privat. Det är varken rimligt eller möjligt att som pliktexemplar samla in yttranden som är av privat karaktär, åtminstone inte utan ett medgivande av publicisten. Det är däremot av största betydelse att yttranden av större organisationer och offentliga personer kan samlas in, bevaras för framtiden och vara allmänt tillgängliga. Yttranden av dessa aktörer, på bloggar och sociala medier, utgör en viktig del i det offentliga samtalet, och är av central betydelse för att förstå vår samtid.

14. Avtalsbaserad insamling

Ett alternativ till pliktlagstiftning skulle kunna vara en avtalsbaserad insamling. Studiens arbetsgrupp besökte därför Nederländerna där nationalbibliotekets, liksom det audiovisuella nationalarkivets⁶⁵, insamling helt baseras på avtal med förlag, programbolag och andra utgivare. Någon pliktlagstiftning finns inte, och har aldrig funnits. Insamlingen baseras istället på förtroendefulla relationer mellan institutionerna och utgivarna, vilka byggs upp under lång tid. De nationella samlingar som byggs genom denna avtalsbaserade insamling är dock inte lika heltäckande som de som byggs i Sverige utifrån en fullständighetsprincip.

I dagens digitala och dynamiska medielandskap med nya aktörer och ett ökande antal publicister får det nederländska nationalbiblioteket också allt svårare att upprätthålla en ändamålsenlig insamling som bygger på goda relationer med utgivare. Studien hävdar mot denna bakgrund att avtalsbaserad insamling inte är en väg som Sverige bör välja i framtiden. Besöket i Nederländerna stärkte istället studien i övertygelsen om att pliktlagstiftning är ett ööverträffat verktyg för att kunna erbjuda forskningen ett material som fyller högt ställda krav på både kvalitet och representativitet, och som därmed tryggar pliktbibliotekens centrala position i forskningens infrastruktur.

⁶⁵ Beeld en Geluid, <http://www.beeldengeluid.nl/en>, hämtad 2017-09-19

15. Konsekvenser av en föräldrad lagstiftning

KB och de övriga pliktbiblioteken har en central position i forskningens infrastruktur. Ett pliktbiblioteks legitimitet avgörs dock på längre sikt i hög grad av kvaliteten på, och representativiteten i, det material som biblioteket erbjuder sina användare. Om biblioteket inte kan eller förmår att erbjuda ett forskningsmaterial som uppfyller höga krav i båda dessa aspekter kommer användarna att vända sig till andra, mindre tillförlitliga källor, alternativt avstå från vissa forskningsansatser. I båda fallen drabbas forskningsresultaten, och därmed forskningens möjligheter att bidra till en positiv samhällsutveckling.

Den svenska pliktlagstiftningen har historiskt sett uppdaterats i takt med medielandskapets utveckling och utbredning. Uppdateringarna har skett med viss regelbundenhet, men ofta i efterhand när nya medieformer eller mediebärare redan hunnit etableras. Audiovisuella medier innefattades till exempel inte av pliktlagstiftningen förrän 1978, trots att regelbundna rundradiosändningar i Sverige inleddes redan 1923 och tv-sändningar 1956.

I glappet mellan mediernas utveckling och pliktlagstiftningens anpassning till denna utveckling uppstår ett oundvikligt tomrum där delar av det offentliga samtalet, den kulturella scenen och den akademiska diskursen riskerar att inte samlas in och därmed inte heller komma forskningen till nytta. I en tid när medieutvecklingen är särskilt snabb och dynamiskt kan detta vakuum bli så stort att ett pliktbibliotek förlorar hela eller delar av sin relevans för forskningens krav och behov. Ytterst kommer grunden för bibliotekets existens att rubbas.

Den samhällsdebatt som förs på bloggar och sociala medier kan exempelvis i nuläget inte samlas in med lagstöd, trots att just dessa medier alltmer kommit att dominera och definiera det offentliga samtalet. Befintlig och tillkommande lagstiftning om dataskydd skapar också begränsningar för vad som kan samlas in eller tillgängliggöras. Forskningen förlorar därmed viktiga källor till vår samtid och samhället en del av sitt gemensamma minne. Om detta tillstånd blir bestående uppstår just en sådan brist på legitimitet i forskningens infrastruktur som diskuteras ovan.

Digitaliseringen har dessutom gett upphov till nya forskarbeteenden. Forskningen efterfrågar idag i allt högre grad stora sammanlänkade datamängder, snarare än enskilda objekt, dokument eller verk. Forskare

samverkar i denna typ av ansatser över nationsgränser och låter sig inte begränsas till den egna nationens domän. Möjligheterna att bedriva sådan forskning har dock svagt eller oklart stöd i befintlig lagstiftning. Dessa oklarheter kan verka starkt hämmande på de nya forskningsinriktningar- och metoder som växt fram under de senaste åren både inom humaniora och samhällsvetenskap liksom inom en rad andra vetenskapsområden.

Forskningsprocessen har vidare blivit alltmer tidskritisk. Material som inte kan tillgängliggöras i digital form och via nätverk riskerar därmed att aldrig bli beforskat, trots att det har samlats in och ordnats enligt gällande regelverk. Det har, uttryckt med andra ord, antingen drabbats av digital inlåsnings, digital förmörkelse eller både och. Pliktinsamlat material, fysiskt som digitalt, som levereras till pliktbiblioteken utan tillräckliga metadata riskerar slutligen att aldrig komma till nytta för forskningen, eftersom det i praktisk mening kommer att förbli osynligt i bibliotekens kataloger.

Sammanfattningsvis: en redan föråldrad pliktlagstiftning som inte längre uppdateras i takt med medielandskapets förändringar kommer snart att representera det förflutna, snarare än nuet och framtiden. En sådan legal eftersläpning i pliktbibliotekens möjligheter att fullgöra sitt uppdrag riskerar att få oförutsägbara och oöverskådliga konsekvenser för forskningens infrastruktur och därmed för Sverige som ledande forskningsnation. Redan i dag släpar Sverige, som denna förstudie har kunnat konstatera, efter i ett nordiskt perspektiv.

En moderniserad, sammanhållen och i möjligaste mån medieoberoende pliktlagstiftning skapar å andra sidan goda möjligheter för pliktbiblioteken, och därmed för den svenska forskningen, att även i fortsättningen befinna sig i framkant. En sådan lagstiftning får inte baseras på vad som är billigt eller tekniskt enkelt att samla in, utan måste utgå från forskningens och samhällets långsiktiga behov.

16. KB:s förslag

I detta kapitel återfinns KB:s förslag. Kapitlet är uppdelat i tre avsnitt:

- Brådskande behov av uppdatering av befintlig pliktlagstiftning
- Behov av utveckling av pliktlagstiftningen utifrån ett föränderligt medielandskap
- Förslag på utredningar gällande organisation och utformning av pliktinsamlingen

16.1. Brådskande behov av uppdatering av befintlig pliktlagstiftning

Följande interimistiska åtgärder behövs för att upprätthålla intentionerna i befintlig pliktlagstiftning.

16.1.1. Behov av lagstöd för KB:s robotsvep

KB har med så kallade robotsvep samlat in material från den svenska webben sedan 1997. Svepen har utförts 1-2 gånger per år. Denna insamling saknar stöd i pliktexemplarslagen och i KB:s instruktion. Då regeringen konstaterat att denna insamling utgör ett viktigt komplement till e-plikten är det hög tid att denna insamlingsform ges ett lagstöd.

16.1.2. Förordning om tillgängliggörande av material insamlat med robotsvep behöver uppdateras

Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt reglerar tillgången till det robotinsamlade webbmaterial. Förordningen grundar sig på bestämmelser i personuppgiftslagen (PUL). PUL kommer i och med införandet av EU:s dataskyddsförordning att ersättas av ett nytt regelverk. Dataskyddsförordningen ska tillämpas från och med den 25 maj 2018 och är direkt tillämplig i hela EU. Dataskyddsförordningen ger utrymme för kompletterande nationella bestämmelser. Det är av största vikt att de nationella bestämmelserna utformas så att KB ges möjlighet att tillgängliggöra det e-material som samlats in med robotsvep.

16.1.3. Behov av klargörande kring tillhandahållande av e-pliktmaterial

Då e-plikten infördes meddelade regeringen att den skulle återkomma i frågan om hur det e-pliktinsamlade materialet kan tillhandahållas. Det är nu

brådskande att detta sker. Idag får insamlat e-pliktmaterial endast tillhandahållas i KB:s lokaler, vilket hämmar forskningen.

Föreliggande studie visar att man i Norge och Finland har regler för ett relativt generöst tillhandahållande av insamlat e-material. I Finland har samtliga pliktbibliotek tillgång till pliktinsamlade e-publikationer. I Norge är tillhandahållandet av pliktinsamlat nätpublicerat e-material utformat enligt följande:

1. Tillgången till myndigheters e-publikationer är fri
2. E-publikationer med ansvarig utgivare är tillgängliga vid högskole- och forskningsbibliotek
3. Övriga e-publikationer tillhandahålls endast vid nationalbiblioteket
4. Publikationer med känsliga personuppgifter kan efter särskild begäran helt undantas access.

16.1.4. Behov av uppdatering av lagstiftningen för radio, tv och film

En uppdatering av pliktlagstiftningen behöver göras för radio, tv och digitalt biografvisad film. Dessa medier kan på grund av digitaliseringen inte levereras som dokument i lagens mening. De omfattas inte heller av e-plikt då det inte rör sig om distansöverfört material. Definitionen av dokumentbegreppet behöver utformas så att radio, tv och film, utifrån hur dessa medier framställs och distribueras idag, omfattas av lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument.

16.1.5. Behov av lagstöd för användning av tekniker som OCR och tal till text

Den digitala tekniken möjliggör sökningar i, och bearbetning av, stora datamängder. Digitaliseringen har, inom humaniora och samhällsvetenskap, lett till en utveckling av tekniker och metoder för att effektivisera befintliga forskningsformer och till att formulera nya forskningsfrågor. Detta gäller såväl för historiker, litteratur- och språkforskare som för humanister och samhällsvetare generellt.

För KB är det därför centralt att kunna erbjuda möjlighet till tekniker som text and data mining⁶⁶ (TDM). Möjligheten till TDM förutsätter att KB har rätt att

⁶⁶ TDM (Text and Data Mining) eller text- och datautvinning betyder att man på teknisk väg kan genomsöka stora mängder data som det skulle vara omöjligt att sammanställa resultat och slutsatser kring utifrån att läsa den. Med hjälp av TDM går

OCR-behandla⁶⁷ digitala textdokument. För audivisuell material har det utvecklats verktyg för ansiktsigenkänning⁶⁸ och omvandling av tal till text liksom andra tekniker som hämtar information ur det digitala materialet. Ovanstående tekniker, som är centrala för de tillämpningar som sammanförs under begreppet ”digital humaniora” och som ligger till grund för TDM, behöver KB lagstöd för.

16.1.6. Definitionen av myndighetspublikation behöver ändras

E-plikten omfattar myndighetspublikationer som utgörs av en enda fil.⁶⁹ Myndighetspubliceringen sker idag i form av mer komplexa strukturer än en enda fil. Denna begränsning måste därför tas bort. Myndigheterna har inte heller något problem att leverera myndighetspublikationer såsom de idag publiceras. Föreslagen förändring skulle också innebära att insamlingen av myndighetspublikationer skulle ske utifrån samma principer som gäller för övriga e-pliktleverantörer.

16.1.7. Kommersiella svenska mellanhänder som anlitar utländska tryckerier ska omfattas av pliktlagen

Idag anlitar egenutgivare, föreningar och andra utgivare i ökad utsträckning kommersiella mellanhänder för hjälp med tryckning. Om dessa mellanhänder, företrädesvis publiceringstjänster, anlitar ett svenskt tryckeri är det tryckeriet som ansvarar för att lämna pliktexemplar. Om ett utländskt tryckeri anlitas har det ingen skyldighet att lämna pliktexemplar. För att ge förutsättningar för en rationell insamling av den svenska utgivningen som går via kommersiella mellanhänder, och som trycks utomlands, bör svenska kommersiella mellanhänder som anlitar utländska tryckerier omfattas av pliktlagstiftningen.

16.1.8. Svenska fonogram och interaktiva medier ska lämnas av utgivaren även om materialet pressats utomlands

Enligt dagens pliktlagstiftning ska fysiska fonogram och interaktiva medier lämnas av utgivaren förutsatt att publikationen pressats i Sverige. Större delen av utgivarna låter idag pressa sina publikationer utomlands, vilket utifrån aktuell pliktlagstiftning innebär att det är distributören av publikationen, och

det att till exempel att kartlägga trender inom ett visst forskningsfält genom att samköra ett stort antal vetenskapliga artiklar.

⁶⁷ OCR (Optical Character Recognition) eller optisk teckenläsning är en teknik som med hjälp av bildanalys förvandlar digitala avbildningar av tryckt text till maskinläsbar text för fortsatt bearbetning och analys (t.ex. i forskningssammanhang) eller anpassning (t.ex. för användare med funktionsnedsättning).

⁶⁸ Ansiktsigenkänning är en digital teknik för att automatiskt identifiera eller verifiera en person utifrån en digital bild eller en bild från en videokälla.

⁶⁹ Prop. 2011/12:121 s. 64

inte utgivaren, som ansvarar för att lämna pliktexemplar. Detta fungerar dock dåligt i praktiken, med uteblivna leveranser som följd. KB:s pliktinsamling skulle underlättas betydligt om pliktlagstiftningen istället utformades så att det är utgivarna av svenska fonogram och interaktiva medier som omfattas av leveransplikt, oavsett om publikationen pressats i Sverige eller utomlands.

16.2. Behov av utveckling av pliktlagstiftningen utifrån ett föränderligt medielandskap

Följande åtgärder är nödvändiga för att kunna samla in dagens och framtidens medier, och för att anpassa pliktlagstiftningens utformning till ett föränderligt medielandskap.

16.2.1. Behov av kompletterande insamlingsmetoder för e-publikationer

För att KB ska kunna samla in relevanta e-publikationer krävs en pliktlagstiftning som innefattar kompletterande insamlingsmetoder. KB behöver utöver e-plikten lagstöd för följande insamlingsmetoder:

- En lagstiftad rätt att fortsatt samla in den svenska webben via robotsvep (se även avsnitt 6.2)
- En lagstiftad rätt att med riktad insamling samla in svenska publikationer som inte kan samlas in med robotsvep eller med e-plikt (se även 6.3)

För den riktade insamlingen behöver transparenta urvalskriterier fastställas. Detta för att skapa tydlighet och kontinuitet i insamlingen, både i förhållande till användare och till de publicister som kommer att omfattas av insamlingen.

För den riktade e-insamlingen behöver KB ha rätt att både samla in nätpublikationer som är öppet publicerade, liksom rätt att rekvirera eventuella koder, lösenord etc. som behövs för att kunna samla in material, som är riktat mot en allmänhet och som annars inte kan samlas in. Det kan gälla större organisationers och offentliga personers publicering på bloggar och i sociala medier. Det kan också gälla digitalt publicerade vetenskapliga resultat (inklusive open access) vid forskningsstiftelser och liknande, som inte omfattas av e-plikt.

En pliktlagstiftning som ger rätten att kombinera robotsvep med olika typer av riktade insamlingar finns redan i övriga nordiska länder.

16.2.2. Politiska partiers e-publicering ska omfattas av e-plikt

I remissvaret på e-pliktutredningen lyfte KB problemet att e-plikten inte omfattar politiska partiers e-publicering. Det kan vara politiskt känsligt och därför olämpligt att KB samlar in dessa publikationer i ett urval. Av den anledningen är leveransplikt att föredra framför robotsvep eller riktad insamling.

Utformningen av en e-plikt som täcker politiska partiers publicering kräver en fördjupad studie.

16.2.3. Behov av en formatoberoende insamling

Den subsidiära principen i e-plikten behöver ersättas av en rätt för KB att välja det eller de format, digitala och/eller fysiska, som bäst uppfyller syftet med pliktlagstiftningen.

I förlängningen handlar val av insamlingsformat om förutsättningarna för KB att bygga ett digitalt bibliotek. Genom att parallellt med, eller som ersättning för, en fysisk publikation samla in en digital representation, påskyndas uppbyggnaden av nationalbibliotekets digitala samlingar. Även om det idag finns stora problem med att tillhandahålla digitalt material utanför KB, får det förutsättas att dessa problem kommer att kunna lösas i framtiden.

16.2.4. Tillgången till KB:s digitala pliktexemplar måste förbättras

För att syftet med pliktexemplarslagen ska kunna upprätthållas, behöver forskningens och övriga intressenters tillgång till KB:s digitala arkiv förbättras. Att utreda möjligheterna till detta har mycket hög prioritet. Att KB:s digitala samlingar är inlåsta går helt på tvärs mot en utveckling där forskningen i allt högre grad efterfrågar stora datamängder.

16.2.5. KB ska ha rätt att samla in digitala förlagor till tryckt material

Idag digitaliserar KB inkommande leveranser av dagstidningar. Detta är en resurskrävande verksamhet som bör ersättas med att utgivarna parallellt med de fysiska pliktleveranserna också ska leverera tryckfiler. KB ska ha rätt att samla in tryckfiler för såväl dagspress, tidskrifter och annat tryck.

Denna modell har nyligen införts i Norge, där pliktlagstiftningen sedan 2016 omfattar tryckfiler för dagspress, böcker och tidskrifter. Såväl insamlat e-material som digitala tryckfiler kan också nås av samtliga universitets- och högskolebibliotek. Det norska nationalbiblioteket blir därmed ett nationellt nav för digitalt tillhandahållande av e-material. De forskare och övriga användare som vill ta del av trycket kan fjärrlåna fysiska exemplar från nationalbiblioteket, som också fungerar som ett nationellt depåbibliotek.

16.2.6. Direktsänd media över nätverk ska omfattas av e-plikt

Direktsändningar över nätverk omfattas inte av e-plikt, eftersom det vid en direktsändning inte finns en avgränsad enhet av elektroniskt material som sändningen strömmas från. I viss utsträckning omfattas den dock av den äldre pliktlagstiftningen, men då endast i urval, då den lagtekniskt jämförs med till exempel närradiosändningar. Det är viktigt att pliktlagstiftningen för direktsänd media utformas utifrån innehållsliga och inte tekniska aspekter.

16.2.7. Metadata ska ingå i pliktleveranserna

I e-pliktlagstiftningen finns krav på att rudimentär metadata ska levereras i samband med pliktleveranserna. För övriga pliktleveranser saknas helt krav på leverans av metadata. Arbetet med katalogisering och registrering av pliktexemplar underlättas om såväl teknisk som bibliografisk metadata medföljer pliktleveranserna. Idag samlar KB in viss metadata utifrån avtal eller köp. För att garantera att insamlad metadata kan användas i KB:s kataloger utan upphovsrättsliga problem, är pliktleveranser av metadata att föredra. Det kan noteras att den norska pliktlagstiftningen även omfattar metadata.

16.2.8. Undertexter och text-tv ska ingå i pliktleveranser av tv-material

Idag finns, till stöd för personer med hörselnedsättning, undertexter till nästan allt som sänds i svensk tv. Dessa undertexter bör omfattas av pliktlagstiftningen. Informationen är att anse som publicerad och skulle vid sidan av att dokumentera denna publiceringsform även utgöra en sökingång till insamlade tv-program. Även text-tv behöver omfattas av leveransplikt då det är publicerade nyheter som inte samlas in på annat sätt.

16.3. Förslag på utredningar gällande organisation och utformning av pliktinsamlingen

Följande förslag till utredningar involverar flera aktörer och inbegriper organisatoriska frågor, liksom fastställande av olika institutioners roller.

16.3.1. Dagens pliktbibliotekssystem behöver utredas

Föreliggande studie visar att det finns anledning att se över dagens pliktbibliotekssystem. I samråd med övriga pliktbibliotek har följande områden identifierats som viktiga att utreda:

- Organisatoriska frågor kring dagens pliktbibliotekssystem, såsom frågan om antal pliktbibliotek. Detta är särskilt aktuellt då Stockholms universitetsbibliotek önskar bli befriat från pliktuppdraget.

- Behovet av, liksom utformning av, ett nationellt depåbibliotek. Frågan om depåbibliotek hör samman med fjärrlånefrågan.
- Behovet av ett nationellt reservexemplar som inte lånas ut. Lunds universitetsbiblioteks reservexemplar kan idag fjärrlånas.
- Frågan om rekvisitionsrätt för pliktbiblioteken i Stockholm, Uppsala, Linköping, Göteborg och Umeå vid mindre upplagor. Idag ska sju pliktexemplar lämnas även vid mycket små upplagor, vilket på ett orimligt sätt kan drabba mindre utgivare. Ett särskilt problem ligger i att dessa pliktexemplar också kan bli föremål för gallring vid mottagandet.

KB har i sin instruktion uppdraget att analysera utvecklingen inom forskningsbiblioteken i landet. KB har utifrån denna uppgift planerat att utreda frågor gällande forskningsbibliotekens nationella samlingsuppbyggnad. Att utreda dagens pliktbibliotekssystem och de frågor som hör till detta område och som listats ovan, bör anförtros åt en särskild utredare.

16.3.2. En ny modell för pliktleverans av film

KB och Svenska Filminstitutet är överens om att en hög teknisk kvalitet i KB:s pliktinsamling av film potentiellt skulle kunna innebära stora samhällsekonomiska vinster, då det insamlade materialet skulle kunna utnyttjas i bägge institutionernas verksamhet. Om KB:s insamling skedde enligt samma kvalitativa principer som Filminstitutets skulle organisationernas tidigare parallella insamlingar kunna bli *en* gemensam, och skulle också vara mer heltäckande än vad som tidigare varit fallet.

Den modell som KB och Filminstitutet har tagit fram som utgångspunkt för en ny pliktexemplarslag för film är följande:

- Svensk och utländsk, analog och digitalt biografvisad film ska omfattas av pliktleverans
- Pliktleveranserna för svensk biografvisad film ska kvalitativt motsvara det material som Filminstitutet idag samlar in. Det innefattar även mastermaterial och dokumentationsmaterial.
- Pliktleveranserna för utländsk biografvisad film ska bygga på den princip som traditionellt gällt för leveransplikt av traditionellt biografvisad film (filmrullar). Det innebär att utgivaren/distributören ska lämna filmen i sitt visningsformat till KB för att KB ska kunna framställa en kopia.
- Svensk film som endast visats på tv eller som video on demand ska levereras utifrån samma principer som gäller för svensk biografvisad

film. Det vill säga att såväl master- som visningsmaterial ska lämnas. (denna modell finns i Norge och Finland)

- Det filmmaterial som samlats in som pliktexemplar ska kunna brukas vid KB och Filminstitutet utifrån respektive institutions uppdrag. Det innebär till exempel att Filminstitutet ansvarar för att filmerna kan göras tillgängliga för allmänheten och att KB ansvarar för att ge tillgång till filmmaterial för forskning och studier.

KB och Filminstitutet välkomnar en utredning som klargör förutsättningarna för att genomföra ovanstående modell. Det finns juridiska, tekniska och ekonomiska frågor, till exempel gällande digital lagring och förutsättningarna för en institutionsgemensam access till det pliktinsamlade materialet.

16.3.3. KB:s ansvar för att samla, tillgängliggöra och bevara det audiovisuella kulturarvet behöver fastställas

Ingen enskild institution ansvarar för insamling och bevarande av det svenska audiovisuella kulturarvet i alla dess former. I Sverige har inte heller produktions- och programbolag ett reglerat ansvar för sina audiovisuella arkiv. Till skillnad från övriga nordiska länder saknas därtill en pliktlagstiftning för audiovisuellt material som säkrar en insamling av hög teknisk kvalitet, vilket utgör en förutsättning för ett brett tillhandahållande och möjlighet till återbruk. KB har dock en särställning ur en innehållslig aspekt då pliktinsamlingen är bred och täcker såväl fysiskt som digitalt publicerat audiovisuellt material.

Som redan tagits upp i denna studie behöver pliktlagstiftningen uppdateras för radio, tv och biografvisad film. Detta då teknikutvecklingen medfört att dessa medier fallit utanför pliktlagens nuvarande skrivningar. Plikten fångar inte heller publikationer på YouTube, och motsvarande digitala publiceringsplattformar för audiovisuellt material. KB vill understryka vikten av att i samband med att pliktlagstiftningen uppdateras, samtidigt särskilt utreda KB:s roll som audiovisuellt arkiv. Utredningen bör utföras i samverkan mellan KB, andra offentligt finansierade audiovisuella arkiv, liksom med produktions- och programbolag. Målet bör vara att uppnå ett kostnadseffektivt resursutnyttjande och att säkra det audiovisuella kulturarvet.

17. **Bilaga 1 - Principer för dagens pliktlagstiftning**

Insamling av pliktexemplar sker utifrån två lagstiftningar:

- Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument
- Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)

I denna bilaga redogörs övergripande för respektive lagstiftnings utformning, samt för de principer och överväganden som ligger till grund för lagstiftningarnas utformning. Här definieras också centrala begrepp.

17.1. **Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument**

17.1.1. **Fullständighetsprincipen**

Lagen om pliktexemplar av dokument utgår från en fullständighetsprincip, vilket innebär att i princip allt tryckt material liksom allmänt tillgängliggjort audiovisuellt material som utgör dokument omfattas av leveransplikt.

Avsikten bakom fullständighetsprincipen är att urvalet noga ska definieras i lagstiftningen för att så få gallrings- och urvalsbedömningar som möjligt skall överlåtas på leverantörer eller myndigheter. I lagen finns därför i detalj angivet de kriterier som ska vara uppfyllda för att leveransplikt ska uppstå.

17.1.2. **Dokumentbegreppet**

I Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument definieras begreppet dokument som ett föremål som lagrar information för läsning, avlyssning eller visning. Pliktleveranserna avser det föremål som har gjorts tillgängligt för allmänheten. När det gäller radio- och tv-sändningar omfattar lagen de inspelningar som överförts till ett dokument i form av en inspelning på ett ljud- eller videoband. Lagen om pliktexemplar av dokument avser därmed alltid fysiska föremål som någon har framställt.

17.1.3. **Vad som omfattas**

Huvudregeln är att det är publikationer som framställts i Sverige som ska levereras. I övrigt gäller leveransplikt endast om innehållet i huvudsak är avfattat på svenska, har svensk upphovsman eller framförs av svensk konstnär eller i första hand är avsedd för spridning inom Sverige.

17.1.4. Vem som ska leverera

För tryckt material gäller att dokument som framställts vid såväl svenska som utländska tryckerier kan vara föremål för leveransplikt. Svenska tryckerier är själva ansvariga för pliktleveranserna, medan förlaget, eller om sådan saknas, den som låter sprida dokumentet är ansvarig för pliktleveranser om ett utländskt tryckeri anlitas.

För visst audiovisuellt material är det den som gör dokumentet tillgängligt för allmänheten här i landet som omfattas av leveransplikt. För vissa importerade audiovisuella dokument, som musik och video, är det den svenska distributören som är leveransskyldig.

17.2. Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material (e-plikt)

I det följande ges en bakgrund till e-plikten, en definition av begreppet elektroniskt material, följt av en redogörelse för den så kallade subsidiära principen, liksom av vad som ska lämnas och vem som ska lämna pliktexemplar.

17.2.1. Bakgrund

Bakgrunden till instiftande av e-plikten var att allt fler aktörer uppmärksammat att det fanns ett växande mediematerial, som på grund av digitaliseringen och den befintliga pliktexemplarslagens utformning inte omfattades av leveransplikt. Detta trots att innehållet, utifrån pliktexemplarslagens syften, framstod som viktigt att bevara.

E-plikten kom att utformas som en fristående lagstiftning, där den befintliga lagstiftningen i stort lämnades intakt. I samband med införandet av e-plikten uttalades dock att målet på längre sikt var att se över pliktlagstiftningen i sin helhet i syfte att sammanföra den till en lag.⁷⁰

17.2.2. Begreppet elektroniskt material

E-plikten innefattar inte insamling av hela webbsidor, utan är begränsad till att täcka elektroniskt material. Begreppet elektroniskt material definieras som en avgränsad enhet av [...] ”en elektronisk upptagning med text, ljud eller bild som har ett på förhandbestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje

⁷⁰ Prop. 2011/12:121 s. 16

användning”.⁷¹ Definitionen av elektroniskt material innebär alltså att det som samlas in ska vara av avslutad, avgränsad och statisk karaktär.

17.2.3. E-plikten är subsidiär i relation till lag om pliktexemplar av dokument

I utredningsuppdraget till e-pliktsutredningen, uttrycktes att skyldigheten i den nya lagstiftningen i princip inte borde omfatta sådant som KB tekniskt sett kan samla in på egen hand, eller sådant som i sak motsvarar det som redan omfattas av skyldigheterna enligt lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument.⁷² Utredaren föreslog i enlighet med direktivet att e-plikten skulle vara subsidiär i förhållande till den äldre lagstiftningen.

Elektroniskt material, som till allt väsentligt motsvarar sådant som omfattas av lagen om pliktexemplar av dokument, är därför undantaget e-plikt. I praktiken innebär den subsidiära principen att om en e-bok har ett, i allt väsentligt lika innehåll, som en tryckt bok, är det bara den tryckta boken som omfattas av leveransplikt.

För kommunala och statliga myndigheter under regeringen gäller dock inte den subsidiära principen, utan såväl den tryckta som den nätdistribuerade versionen av en myndighetspublikation omfattas av leveransplikt.

17.2.4. Vad som omfattas

E-plikten gäller så kallat distansöverfört material. Med begreppet distansöverfört avses att materialet ska kunna göras tillgängligt för mottagarna från en annan plats än den eller de platser där mottagarna kan ta del av materialet. Det som publiceras på internet utgörs av distansöverfört material.

E-plikten utgår, till skillnad från lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument, inte från en fullständighetsprincip utan har begränsats till det som, vid tiden för e-pliktutredningen, bedömdes vara relevant samt ekonomiskt, juridiskt och praktiskt möjligt att samla in med leveransplikt. I e-pliktutredningen anges flera skäl till att en pliktexemplarslag för elektroniskt material behövde utformas mer restriktivt än vad som var fallet i den äldre lagstiftningen.⁷³

⁷¹ 2 § lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material, Svensk författningssamling 2012:492

⁷² Ds 2009:61 s. 218

⁷³ Ibid, s. 76

Utredaren ansåg det orimligt att ålägga en leveransplikt som inbegrep alla i Sverige som publicerar elektroniskt material via internet. En sådan lagstiftning skulle enligt utredaren knappast accepteras och följas av alla som publicerar på internet. Som exempel nämns privatpersoner som innehar en blogg eller en webbplats om sin familj eller en hobby. Utredaren såg en risk i att en sådan lag skulle riskera att undergräva respekten för lagstiftning och för lagstiftaren. Att KB skulle ha svårigheter att hantera leveranser av ett så omfattande elektroniskt material, som privatpersoners e-material utgör, togs också upp som ett skäl till att begränsa insamlingen.

Leveransplikten är begränsad till dem som omfattas av automatiskt grundlagsskydd enligt yttrandefrihetsgrundlagen (YGL), massmedieföretag och andra yrkesmässiga publicister, liksom kommunala myndigheter och statliga myndigheter under regeringen.

E-pliktens utformning innebär att material utanför redaktionellt ansvar och grundlagsskydd, så som privatpublicerade e-böcker, bilder, musik, filmer, bloggar och kommentarer i sociala medier liksom ideella föreningar och andra som inte har automatiskt grundlagsskydd för sin publicering eller som yrkesmässigt framställer yttranden, är undantagna leveransplikt. I e-pliktsutredningen konstaterades att detta material självfallet är av stor vikt för att förstå vår samtid och för framtida forskning. Utredaren såg därför KB:s robotsvep av webbmaterial som ett viktigt komplement till e-plikten.

Det som omfattas av e-plikten är, vilket tidigare tagits upp, avgränsade enheter av elektroniska upptagningar med ett på förhand bestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning. Utifrån e-pliktens definition av vad som ska samlas in omfattas därför inte dynamiska webbsidor och databaser. Det beror på att filerna som utgör webbsidan eller databasen inte är avsedda att visas vid varje användning. Det som visas utgör bara en viss del av innehållet och beror på vad användaren har sökt efter. Regeringens bedömning var att det, vid tidpunkten för införandet av e-plikten, saknades ett enhetligt sätt att spara olika representationer av en webbsida, webbplats eller nätansluten databas, liksom den logik som styr visningen.⁷⁴ Däremot kan elektroniskt material som ingår i en databas omfattas av e-plikt, förutsatt att det är en upptagning med ett på förhand bestämt innehåll som är avsett att presenteras vid varje användning.

Elektroniskt material i form av ren programvara omfattas inte heller av e-plikt. Regeringen menade att det skulle vara en principiell nyhet att samla in den

⁷⁴ Prop. 2011/12:121 s. 18

programvara som har styrt visningen för allmänheten men som aldrig i sig har gjorts tillgänglig för allmänheten. KB bedömdes också få svårt att för lång tid bevara många olika programvaror som kan kräva olika typer av maskiner för att återskapa logiken.⁷⁵

Sammantaget får ovanstående tekniska begränsningar till följd att till exempel interaktiva publikationer som interaktiva läromedel, kartdatabaser och online-spel är undantagna e-plikt.

17.2.5. Vem som ska leverera

Den som låter framställa ett elektroniskt material, förutsatt att den är etablerad i Sverige, är också den som är skyldig att leverera pliktexemplaret. I annat fall ska pliktexemplar lämnas av den som har låtit göra materialet tillgängligt för allmänheten i Sverige, förutsatt att den är etablerad här.

17.2.6. Hur e-pliktinsamlat material ska levereras

E-pliktmaterial ska lämnas på en fysisk databärare i det logiska format som det har gjorts tillgängligt. KB har dock möjlighet att besluta om att skyldigheten att lämna pliktexemplar får fullgöras på annat sätt. I praktiken sker pliktleveranserna idag via nätverk, då detta är det mest praktiska både för publicisterna och för KB.

⁷⁵ Prop. 2011/12:121 s 18

18. Bilaga 2 - Nordisk utblick

I denna bilaga redogörs översiktligt för insamling och tillgängliggörande av pliktexemplar i Norge, Finland och Danmark. De områden som behandlas är:

- Pliktlagstiftningens omfattning
- Insamling av tryck
- Insamling av nätutgivet material
- Insamling av audiovisuellt material
- Tillgängliggörande

18.1. Norge

18.1.1. Pliktinsamlingens omfattning

Den norska pliktlagstiftningen omfattar tryckt, audiovisuellt och nätpublicerat material. För tryckt material fungerar nationalbiblioteket också som ett nationellt depåbibliotek som hanterar fjärrlån till alla bibliotekstyper.

18.1.2. Insamling av tryck

Insamling av tryckt material sker i stort enligt de principer som gäller i den svenska pliktlagstiftningen. Efter att den norska pliktlagstiftningen reviderades 2016 är det dock bara nationalbiblioteket som har i uppdrag att samla, bevara och tillgängliggöra fysiska pliktexemplar (se vidare avsnitt 18.1.5.)

18.1.3. Insamling av nätutgivet material

Den norska pliktexemplarslagen ger nationalbiblioteket rätt att samla in webbpublikationer. I de fall publicerat material ligger bakom lösenord eller andra hinder, har nationalbiblioteket rätt att kräva att publicisten möjliggör hämtning av materialet. Till skillnad mot Sverige omfattar pliktlagstiftningen också digitalt material som i allt väsentligt har lika innehåll som en utgåva som publicerats i fysisk form.

18.1.4. Insamling av audiovisuellt material

Pliktexemplarslagen för film omfattar master- och visningsmaterial (högsta tekniska kvalitet). Detta gäller såväl film som visats på biograf som tv-film. Lagstiftningen omfattar också så kallat kringmaterial som reklammaterial, trailers, elektroniskt pressmaterial, affischer och broschyrer.

18.1.5. Tillhandahållande

Efter att pliktlagstiftningen reviderades 2016 är det, som tagits upp tidigare, bara nationalbiblioteket som samlar fysiska pliktexemplar. Den nya pliktlagen omfattar dock även de digitala förlagorna, de så kallade tryckfilerna, till böcker, tidskrifter och dagstidningar. Tryckfilerna, liksom delar av det pliktinsamlade webbmaterial, kan nås av samtliga norska universitets- och högskolebibliotek. Denna modell har möjliggjorts utan tecknande av avtalslicens. Tillgången till webbinsamlat pliktmaterial är utformat enligt följande:

- Tillgången till myndigheters e-publikationer är fri
- E-publikationer med ansvarig utgivare är tillgängliga vid högskole- och forskningsbibliotek
- Övriga e-publikationer tillhandahålls endast vid nationalbiblioteket
- Publikationer med känsliga personuppgifter kan efter särskild begäran helt undantas access.

18.2. Finland

18.2.1. Pliktlagstiftningens omfattning

Pliktlagstiftningen omfattar tryckt, audiovisuellt och nätpublicerat material. Nationalbiblioteket ansvarar för pliktinsamling av tryck och musik. Det nationella audiovisuella institutet (KAVI) ansvarar för insamling av film, radio och tv.

18.2.2. Insamling av tryck

Insamling av tryckt material sker i stort enligt de principer som gäller i den svenska pliktlagstiftningen. En skillnad ligger dock i att insamlingen av tryck är centraliserat till nationalbiblioteket, vilket sedan ansvarar för fördelningen av pliktexemplar till övriga pliktbibliotek.

18.2.3. Insamling av nätutgivet material

Nationalbiblioteket har till uppgift att samla in och bevara webbpublikationer. Insamlingen sker genom robotsvep 1-2 gånger per år, samt genom kompletterande tematisk och riktad insamling.

Det finns ingen e-plikt enligt svensk modell där utgivaren är skyldig att leverera nätpublicerat material till nationalbiblioteket. I Finland omfattar pliktlagstiftningen också digitalt material som i väsentliga delar har lika innehåll som en publikation i fysisk form. Det innebär till exempel att det

finns lagstöd för insamling av såväl den fysiska boken som den elektroniskt distribuerade e-boken.

Nätutgivaren ska möjliggöra hämtning och lagring av nätmaterial, alternativt överlåta materialet till nationalbiblioteket, om materialet inte kan hämtas genom robotsvep eller riktad insamling.

18.2.4. Insamling av audiovisuellt material

Finländska film- radio- och tv-produktioner samlas in i hög teknisk kvalitet. Materialet ska lämnas till det nationella audiovisuella arkivet (KAVI). Material som sänts i YLE:s kanaler (finska public service) omfattas inte av leveransplikt. YLE har dock i uppdrag att själva ansvara för arkivering och tillhandahållande.

18.2.5. Tillhandahållande

Samtliga pliktbibliotek samt Riksdagsbiblioteket och KAVI har tillgång till nationalbibliotekets pliktinsamlade webbmaterial. Denna modell har möjliggjorts utan tecknande av avtalslicens.

18.3. Danmark

18.3.1. Pliktlagstiftningens omfattning

Den danska pliktlagstiftningen omfattar tryckt, audiovisuellt samt nätpublicerat material. Nationalbiblioteket ansvarar för insamling av samtliga materialkategorier utom film. Pliktexemplar av film ska lämnas till det danska filminstitutet.

18.3.2. Insamling av tryck

Insamling av tryckt material sker i stort enligt de principer som gäller i den svenska pliktlagstiftningen.

18.3.3. Insamling av nätutgivet material

Den danska pliktlagstiftningen omfattar danskt webbpublicerat material. Pliktlagstiftningen är utformad som en insamlings- och rekvisitionsrätt. Nationalbiblioteket har genom pliktlagen rätt att hämta danska internetpublikationer. Publicisten uppfyller kraven i pliktlagstiftningen genom att ge åtkomst till webbpubliceringen. På begäran ska också koder och lösenord lämnas, om så krävs för att nationalbiblioteket ska nå det webbpublicerade materialet.

Insamlingen av webbpublikationer sker i huvudsak utifrån följande strategi:

- Robotsvep av den danska webben 4 gånger per år
- Riktad insamling på daglig basis av nyhetsmedier, politiska partier, organisationer och föreningar, myndigheter och styrelser och utvalda profiler från sociala medier
- Insamling av särskilda händelser, till exempel folketingsval. Insamling av händelser görs 2-3 gånger per år
- Insamling av speciella företeelser på forskares begäran.

I likhet med Norge och Finland omfattar pliktlagstiftningen också digitalt material som i väsentliga delar har lika innehåll som en publikation i fysisk form.

18.3.4. Insamling av audiovisuellt material

I Danmark är också pliktlagstiftningen för radio och tv utformad som en insamlings- eller rekvisitionsrätt. Nationalbiblioteket samlar, via egen inspelning, in radio- och tv-utbudet och har som tillägg rätt att rekvirera programinformation från programbolagen. Pliktleveranser av film sker till det danska filminstitutet.

18.3.5. Tillhandahållande

Det pliktlevererade fysiska materialet, inklusive det som samlats in från webben, kan nås i danska nationalbibliotekets lokaler i Köpenhamn och i Århus. För att nå det webbinsamlade materialet krävs en särskild ansökan. Pliktlevererad film tillgängliggörs på det danska filminstitutet.

19. Bilaga 3 - Redovisning av grupper som studien träffat

19.1. Kungliga bibliotekets insynsråd

Insynsrådets uppgifter är att utöva insyn och att ge myndighetschefen råd. Insynsrådet har inga beslutsbefogenheter. Rådet utses av regeringen.

Enligt myndighetsförordningen är Kungliga biblioteket en enrådsmyndighet med ett insynsråd. Insynsrådet fungerar som en rådgivande grupp till myndighetschefen och möjliggör också insyn i en myndighets verksamhet för såväl regeringen som för medborgaren.⁷⁶

Som en del i arbetet med föreliggande studie har biträdande riksbibliotekarie Lars Ilshammar verksamhetsutredare och Göran Konstenius träffat insynsrådet 7 juni och 20 september 2017.

KB:s insynsråd utgörs av:

Jan-Erik Billinger, f.d. avdelningschef, Svenska Filminstitutet
Lars Burman, överbibliotekarie, Uppsala universitet
Kristina Hedberg, länsbibliotekarie, Länsbibliotek Sydost
Henrik Summanen, antikvarie, Riksantikvarieämbetet
Catta Torhell, överbibliotekarie, Linnéuniversitetet
Astrid Söderbergh Widding, rektor, Stockholms universitet
Carl Jacobsson, senior rådgivare, Vetenskapsrådet

19.2. Kungliga bibliotekets forskarråd

För att stärka KB som forskningsbibliotek och för att utveckla kontakterna med forskarsamhället har KB ett forskarråd. Rådets uppgift är att fånga upp aktuella forskningsrelaterade frågor och problemställningar med beröringspunkter för KB. Det arbetet kan sedan ligga till grund för vidare beslut och prioriteringar i KB:s verksamhet.⁷⁷

⁷⁶ <http://www.kb.se/om/verksamhet/Insynsrad>, hämtad 2017-09-23

⁷⁷ <http://www.kb.se/Forskning/Forskarradet>, hämtad 2017-09-21

Som en del i arbetet med föreliggande studie har Göran Konstenius, verksamhetsutredare (KB) inhämtat synpunkter från Kungliga bibliotekets forskarråd 22 februari 2017.

I KB:s forskarråd ingår följande ledamöter⁷⁸:

Professor Elisabeth Elgán, ordförande, Historiska institutionen, Stockholms universitet

Fil.dr Rasmus Fleischer, Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet

Professor Hillevi Ganetz, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap Stockholms universitet

Professor Joacim Hansson, Institutionen för kulturvetenskaper, Linnéuniversitet

Professor Ylva Hasselberg, Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet

Docent Paula Henrikson, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet

Docent Anja Hirdman, Institutionen för mediastudier, Stockholms universitet

Docent Ola W. Jensen, Riksantikvarieämbetet

Professor Jussi Karlgren, Skolan för datavetenskap och kommunikation, KTH

Fil.dr Erika Kihlman, Romanska och klassiska institutionen, Stockholms universitet

Docent Marie Lennersand, Riksarkivet

Professor Jan Olsson, Institutionen för mediastudier, Stockholms universitet

Professor Olof Sundin, Institutionen för kulturvetenskaper, Avd. för ABM, Lunds universitet

Ordförande i KB:s forskarråd är professor Elisabeth Elgán.

Forskarrådssekreterare är fil.dr och docent Jonas Nordin som arbetar på KB:s enhet för kunskapsuppbyggnad.

⁷⁸ <http://www.kb.se/Forskning/Forskarradet>, hämtad 2017-09-21

19.3. Biblioteksstyrelsen – Lunds universitetsbibliotek

Biblioteksstyrelsen leder den gemensamma verksamheten vid biblioteken vid Lunds universitet och är även styrelse för Universitetsbiblioteket. Ordförande i biblioteksstyrelsen utses av rektor. Samtliga fakulteter är representerade i styrelsen. Styrelsen beslutar i frågor som gäller den samlade biblioteksverksamhetens inriktning.⁷⁹

Som en del i arbetet med föreliggande studie har biträdande riksbibliotekarie Lars Ilshammar och verksamhetsutredare Göran Konstenius träffat biblioteksstyrelsen 22 maj 2017.

Ledamöter i Biblioteksstyrelsen⁸⁰:

Ordförande

Olov Sterner, Naturvetenskapliga fakulteten

Ledamöter utsedda av fakulteterna

Samuel Byrskog, Humanistiska och teologiska fakulteterna

Gudrun Edgren, Medicinska fakulteten

Christofer Edling, Samhällsvetenskapliga fakulteten

Tomas Hellström, Ekonomihögskolan

Anders Ljungar-Chapelon, Konstnärliga fakulteterna

Per Nilsén, Juridiska fakulteten

Jan-Åke Nilsson, Naturvetenskapliga fakulteten

Erik Swietlicki, Lunds tekniska högskola

Ordinarie ledamot

Jette Guldborg Petersen, Universitetsbibliotekarie

Externa ledamöter

Lasse Bourelius, Blekinge tekniska högskolas bibliotek

Kristian Jensen, British Library, London

Agneta Olsson, Göteborg universitetsbibliotek

Studentrepresentanter

Filip Astner

⁷⁹ <http://www.lub.lu.se/om-biblioteksnatverket/organisation/biblioteksstyrelsen> Hämtat 2017-09-21

⁸⁰ Ibid, Hämtat 2017-09-21

Christian Barsoum
Anders Törnkvist

En facklig företrädare för respektive SACO, SEKO samt OFR/ST har närvaro- och yttranderätt.

Facklig företrädare
Marie Hoen, SACO

19.4. Gruppen för pliktrelaterad och strategisk insamling

Arbetsgruppen ska utifrån framtagna underlag stödja KB i prioritering rörande pliktrelaterad insamling och vara en rådgivande resurs i frågor som rör strategisk insamling utifrån ett helhetsperspektiv. Gruppen ska även driva frågor kring tillgängliggörande i syfte att främja den svenska forskningens kvalitet⁸¹.

Som en del i arbetet med föreliggande studie har Göran Konstenius, verksamhetsutredare (KB) träffat arbetsgruppen för pliktrelaterad och strategisk insamling 22 mars 2017.

Gruppen för pliktrelaterad och strategisk insamling utgörs av⁸²:

Ordförande:

Karin Grönvall, Sveriges lantbruksuniversitet

Ledamöter:

Håkan Adenkrantz, KB, adjungerad
Peter Aronsson, Linnéuniversitetet
Anna Bladh, Linköpings universitetsbibliotek
Lars Borin, Göteborgs universitet
Bengt Erik Eriksson, Linköpings universitet
Rasmus Fleischer, Stockholms universitet
Anna Isaksson, Göteborgs universitetsbibliotek

⁸¹ <http://www.kb.se/bibliotek/Forum-for-nationell-bibliotekssamverkan-och-utveckling/Pliktrelaterad-och-strategisk-insamling>, hämtad 2017-09-21

⁸² Ibid, hämtad 2017-09-21

Daniel Johansson, Linnéuniversitetet
Anni Järvelin, Vetenskapsrådet
Christer Karlsson, Umeå universitetsbibliotek
Bengt Kleijn, FMV - Försvarets materielverk
Björn Magnusson Staaf, Lunds universitet
Eva Nylander, Lunds universitetsbibliotek
Camilla Olsson, Göteborgs universitetsbibliotek
Johan Svedjedal, Uppsala universitet
Ingela Wadbring, Göteborgs universitet
Mia Wahlberg, Stockholms universitetsbibliotek
Britta Wijkander, Uppsala universitetsbibliotek
Per Wisselgren, Umeå universitet
Lars Ilshammar, KB, adjungerad
Boel Larsson, KB, sekreterare

19.5. Arbetsgruppen för pliktleveransfrågor

Arbetsgruppen för pliktleveransfrågor är en informell grupp, som varierar något i sin sammansättning, med representanter från samtliga pliktbibliotek. Arbetsgruppen träffas årligen för att diskutera gemensamma pliktfrågor - problem och utmaningar, lagfrågor, nya företeelser med mera. Som en del i arbetet med föreliggande studie har Göran Konstenius, verksamhetsutredare (KB) träffat arbetsgruppen för pliktleveransfrågor 29 maj 2017.

På mötet deltog:

Anneli Fredriksson (Umeå universitetsbibliotek)
Hanna Olsson (Umeå universitetsbibliotek)
Britta Wijkander (Uppsala universitetsbibliotek)
Frida de Verdier (Uppsala universitetsbibliotek)
Sara Langvik (Uppsala universitetsbibliotek)
Anna Hultén (Uppsala universitetsbibliotek)
Mia Carlberg (Uppsala universitetsbibliotek)
Gunilla Sundström (Uppsala universitetsbibliotek)
Sofie Kraft (Uppsala universitetsbibliotek)
Maria Lindén (Uppsala universitetsbibliotek)
Mia Wahlberg (Stockholms universitetsbibliotek)
Rut Håkansson (Linköpings universitetsbibliotek)
Anneli Gottfridsson (Linköpings universitetsbibliotek)
Carina Lindström (Linköpings universitetsbibliotek)
Désirée Mateo (Linköpings universitetsbibliotek)

Miriam Nauri (KB)
Martin Engström (KB)
Gertrud Berger (Lunds universitetsbibliotek)
Mikael Lovdalen (Lunds universitetsbibliotek)
Jan-Erik Lindström (Lunds universitetsbibliotek)
Maria Sjöberg (Lunds universitetsbibliotek)
Helena Brännström (Lunds universitetsbibliotek)
Lise-Lotte Larsdotter (Lunds universitetsbibliotek)
Christer Karlsson, (Umeå universitetsbibliotek)
Boel Larsson (KB)

19.6. Nationell biblioteksstrategi

Regeringen beslutade den 11 juni 2015 om uppdrag till Kungl. biblioteket att ta fram en nationell biblioteksstrategi för hela Sverige. Förslag till en nationell biblioteksstrategi ska lämnas till Regeringskansliet senast den 31 maj 2018⁸³.

Som en del i arbetet med föreliggande studie har Göran Konstenius, verksamhetsutredare KB, den 19 september 2017 stämt av studiens förslag med den nationella biblioteksstrategins sekretariat som utgörs av följande personer och funktioner:

Erik Fichtelius, nationell samordnare, Christina Persson, utredare och Eva Enarson, utredare/handläggare.

⁸³ <http://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2017/09/andring-av-kungl.-bibliotekets-uppdrag-att-ta-fram-en-nationell-biblioteksstrategi-for-hela-sverige>, hämtad 2017-09-21

20. Bilaga 4 – Källförteckning

Propositioner:

Prop. 2004/05:80, Forskning för ett bättre liv
Prop. 2011/12:121, Leveransplikt för elektroniskt material
Prop. 2016/17:50, Kunskap i samverkan

Statens offentliga utredningar

SOU 1987:51, Ljud och bild för eftervärlden
SOU 1992:92, Pliktleverans
SOU 2004:53, Bevara ljud och rörlig bild. Insamling, migrering - prioritering
SOU 2016:58, Ändrade mediegrundlagar
SOU 2016:7, Integritet och straffskydd
SOU 2016:80, En gränsöverskridande mediepolitik. För upplysning, engagemang och ansvar

Departementsserier:

Ds 2009:61, Leveransplikt för elektroniska dokument

Lagar:

Lag (1993:1392) om pliktexemplar av dokument: Utbildningsdepartementet
Lag (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material:
Utbildningsdepartementet

Förordningar:

Förordning (2002:287) om behandling av personuppgifter i Kungl. bibliotekets digitala kulturarvsprojekt: Utbildningsdepartementet
Förordning (2008:1420) om pliktexemplar av dokument:
Utbildningsdepartementet
Förordning (2012:866) om pliktexemplar av elektroniskt material:
Utbildningsdepartementet

Direktiv:

Dir.2017:61, Tilläggsdirektiv till Forskningsdatautredningen (U 2016:04)

Övriga källor:

Forskningskvalitet för framtiden; Redovisning av regeringsuppdrag (U2015/1362/F) – analys från Vetenskapsrådet, Vetenskapsrådets rapporter 2015

National Library
of Sweden

Kungliga biblioteket

Besöksadress: Humlegården

Box 5039, 102 41 Stockholm

Telefon: 010-709 30 00

E-post: kungl.biblioteket@kb.se

www.kb.se